

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai

Szerkesztő: Dankó Imre

3-4

Erdős Kamill

A Békés megyei cigányok

Cigánydialektusok Magyarországon

Gyula, 1959

I.

A cigányok Indiából származnak. Hogy mikor és miért jöttek el onnan nem tudjuk és csak találgatásokra vagyunk utalva. Nagyobb csoportban a XV. században érkeztek először Magyarországra, egy király és három herceg vezetésével. Hozzánk érkeztek előtt hosszabb időt töltöttek Perzsiában, Török- és Görögországban; ez nyelvükben és egyes szokásaikban megnyilatkozik.

Európa szerte — rövid türelmi időszakot leszámítva — kegyetlen üldözés indult ellenük. A régi históriások szerint: lopnak, hazudoznak, pogány szokásoknak hódolnak. De hogy miért viselkednek így, az már senkit sem érdekelt, ugyanúgy — a későbbiek folyamán sem. Arra senki sem törekedett, hogy megismerje őket, s felvilágosítsa a környező lakosságot: kik is voltaképpen a cigányok, miért tesznek így, vagy amúgy? Kimondták az ítéletet: nem lehet velük semmit sem kezdeni; nem lehet megjavítani őket; teljességgel más emberek, mint mi vagyunk.

Ézt mondani könnyű, s még kézenfekvőbbnek látszott, a megoldás az inkvizíció szellemében: kiirtani!

Franciaországban: vérdíját tűznek ki minden cigány fejére: Lengyelországban: aki cigányt házába fogad, — számúzik. I. Frigyes Vilmos porosz király rendelete 1725-ben: minden cigány, legyen az férfi vagy nő, aki már 18 éves és a porosz állam területén találtatik, kegyelem nélkül felakasztandó. Németország 1772: a cigány férfiakat le kell lőni, a nőket megvesszőzni és homlokukon tüzes vassal megbélyegezni. Anglia: (Erzsébet királynő alatt) a templomi menedékjog a cigányokra nem érvényes. (Angliában kb. 18 ezer cigányt akasztottak fel). Magyarország 1726: minden cigánynak le kell vágni az egyik fülét, stb.

Így nem is csoda, ha Tetzner azért siet leközölni cigányokról írt művét, mert szerinte, húsz év múlva, cigány már nem lesz.¹

A XX. század sem volt valami kíméletes. A magyar Barabás Péter tetoválással akarta megoldani a cigánykérdést.² Porzolt Kálmán publicista pedig a következőket írja a Pesti Hírlap 1907 augusztus 6-i számában: »Kultur állam az ilyen fajt a saját területéről kiirtja. Kiirtani! Igenis, ez, az egyetlen mód«.

Még ifj. dr. Hermann Antal —i a neves néprajzkutató fia —j is így ismerteti egy 1913-ban tartott nyilvános előadásában a cigányokat: »A nomád cigányélet tele van miszticizmussal, romantikával, lopással, betöréssel, gyermekrablással, állatmérgezés-el, gyilkossággal, sőt kéj gyilkossággal is«.³

¹ Dr. Theodor Tetzner: Geschichte der Zigeuner (Weimar, 1835).

² Barabás Péteri*: A cigányügy rendezése emberséges szigorral.

³ Ifj. dr. Hermann Antal: A temesmegyei cigányok (Temesvár 1913.)

E szavak lehet hogy megborzongatták a hallgatóságot, de felmérhetetlen kárt okoztak' a magyarok és a cigányok közötti viszony alakulásában, azonkívül — ezek a minden cigányt egybevevő rosszindulatú általánosítások, nem is felelnek meg a valóságnak.

Végül. mindezek betetőzése volt a hitleri módszer, 50 ezer cigányt végeztek ki a náci gázkamrákban.

Nem azt állítom, hogy a különböző országok által hozott rendeleteket, javaslatokat, törvényeket a szó legszorosabb értelmében hajtották végre, hiszen akkor valóban, már egyetlen cigány sem élne a földön); mindig akadtak bátor és humánus emberek, akik menedéket nyújtottak az üldözötteknek.

Ötszáz évig üzték, kergették és gyilkolták a cigányokat, (és ki tudja, hogy előtte mióta) és mi lett az eredménye? Kineveltek egy rendkívül élelmes és agya fűrt emberfajtát, akit az életosztón az üldözések közepette, évszázadok óta csak arra tanít: hogyan tarthatom fenn családom és önmagam életét egyik napról a másikra, sőt egyik percről a másikra, ilyen körülmények között? Es ebben van a cigányság tragédiája.

Vegyük figyelembe az életosztón alaptörvényeit. Ha valakit üldöznek és nincs védekező fegyver a kezében, úgy csapdát igyekszik állítani, hogy az üldöző beleessen. És minél tovább tart az üldözés, annál ügyesebben és leleményesebben fogja ezt a csapdát megfabrikálni.

Ha valaki munkát kér és sehol sem adnak, — lopásra kényszerül, mert élni akar.

Ha valakivel nem emberi módon beszélnek, ha túrnie kell mások otromba tréfáit, gúnyolódásait, sőt — ezt természetesnek kell hogy vegye, így magától értetődik, hogy ellenséget fog látni az egész környező világban, s a maga törvényen kívüli eszközeivel próbálja biztosítani fennmaradását.

A fehér embereknek (a cigányok így nevezik a nem cigány származásút) igen nagy részük van abban, hogy a cigányok olyanok lettek, mint amilyenek.

— 1945 óta, az egész magyar nép életviszonyai megváltoztak. Természetes tehát, hogy benne és közötté, igen sokat változott a cigányság helyzete is. Igen sokat, de mégsem eléggé. Ennek több oka van.

A cigányság eredete, származása, életfelfogása és hitvilága a környező lakosság előtt ismeretlen, tehát az egyszerű magyar szemével, nézve — gyanús. A magyar emberek sokkal többet tudnak pl.: a négerekről, vagy az indiánokról, mint a cigányokról, pedig — ezek köztük élnek.,

Ezenkívül: az apák, nagyapák elbeszélései, ítéletei és megfogalmazásai mélyen megrögzülnek a fogékony gyermeki koponyákban. Ha egy gyermek állandóan csak tolvaj, hazug, lusta dologkerülő szavakat hall cigányokkal kapcsolatban, helyesebben, ha ezek a fogalmak mindig csak cigányokhoz kapcsolódnak, természetes, hogy nem jó szemmel néz a későbbiek folyamán egyetlen cigányra sem, s ha munkát kérnek tőle, biztos hogy megtagadja.

Ne ijesztgessük gyermekeinket így: »ha nem jól viselkedsz, odaadlak a cigányoknak?, stb.

Miért ez a megkülönböztetés? Milyenek is valójában a cigányok?

Azt mondják, hogy a cigányok erkölcstelenek. De vajjon ők tudnak-e erről?

A cigányok nemesnek tartják erkölcsüket, a munkát szégyennek, kóborlásukat pedig emberinek.

Az eddigi úgynevezett cigánykutatók — kevés kivételtől eltekintve — csupán a romantikát és egzotikumot keresték a cigányok életében és közben elfelejtették észrevenni — az embert. Az utókorra hagytak csomó fantasztikus »varázslás-gyűjteményt« és ebben ki is merült a munkásságuk. De soha — egészen a legutóbbi időkig — mint ember az emberhez nem közeledtek a cigányokhoz, soha emberi szóval még nem fordult senki a cigányok felé — mint egyenrangú az egyenrangúhoz — s ha valaki ebben kételkedne, kérdezze meg a cigányoktól, vagy akár — sajátmagát.

Azt mondják, hogy a cigányokat nem lehet megjavítani. De vajjon megpróbálta-e már valaki is — nem egy-két szóval, röpké rendeletekkel, rövid ideig, vagy szeszélyből, mint pl. József főherceg telepítései — huzamosabb ideig?

A cigányság viselkedését, gondolkodás módját — egy ideig még — őseinek társadalmi létében kell vizsgálnunk.

Félteértés ne essék. Nem kivételezést, enyhébb elbírálást értek ez alatt, de meg kell szűnni annak a lehetetlen állapotnak, hogy a pl. már 300 év óta hazánkban lakó cigány is igyekszik letagadni cigány származását — új környezetben — még akkor is, ha történetesen úgy néz ki, mint egy néger.

A környező lakosság nagyobb segítsége kell. Jól tudom, hogy ez cseppet sem könnyű feladat. Mindjárt itt van mint probléma), a cigányságnak a környező lakosságtól oly annyira eltérő gondolkodás módja. Ez a gondolkodás mód — mely a társadalomból való kirekesztettségének folyamánya — azt jelenti, hogy képzettársításai elütnek a környezet által megszokottól. Mondhatnám úgy is, hogy a primitív népek bizonyos fejlődési szakaszára jellemzően, átmenet a praelogikus és a logikus gondolkodás között. Tehát — kérdéseinkre adott válaszai nem mindig köntörfalazások, csűrészavarások, »mellébeszélések«, hanem asszociációs törvényszerűségek.

Persze ez a kérdés nem is olyan egyszerű, különösen rendőri szemmel nézve.

— Szeretnék szólni pár szót lopásaikról is. A cigányok felfogása szerint a lopás: nem bűn, hanem istentől eredő joga minden cigánynak. Így hallotta ezt apjától-anyjától, azok is a szüleiktől és így tovább. Arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy a cigány nomád nép, s hazánkba is mint ilyen érkezett. A nomád népekre pedig jellemző az idegen javak eltulajdonítása. Gondoljunk csak arra, milyen drákói rendszabályokat kellett hozni István királynak a nomád magyarok lopásainak megfékezésére. És a későbbiek folyamán, a kunoknál ugyanez volt a helyzet. A cigányságnak jelentős hányada még e század elején is karavánokban járt Magyarországon; külföldön pedig jelenleg is nomadizál. Évszázados, sőt évezredes

életmódot nem lehet egyik pillanatról a másikra megváltoztatni, illetve megszüntetni. Ehhez hosszú, szívós, kitartó, felvilágosító munkára van szükség.

— Magyarországon több fajta cigány él. Az elkülönült csoportok között sok esetben oly nagymérvű az eltérés, hogy egymás beszédét nem értik, de szinte kasztjellegűnek mondható — sokszor igen erős — eltérés mutatkozik közöttük más szempontokból is, pl.: nem házasodnak össze, nem isznak közös pohárból, nem laknak egy fedél alatt ,stb.

Tehát, csoportos munkába állításnál (pl.: állami gazdaságban, vagy más munkahelyen) nézzük el sajátos életszokásaikat, ha az nem érinti különösebben "a munkafegyelmet.

A cigányságnak adjuk meg azt a megbecsülést, ami kijár minden embertársunknak. Ne tegezze le senki válogatás nélkül a cigányokat! Szokásban van, akár öreg, akár fiatal, akár asszony, akár férfi — de ha cigány, letegeznek.

A cigányokról alkotott általános felfogás alól van kivétel is. Ez a kivétel: a zenész cigányok társadalma. Ők életmódjukban, öltözködésükben, s egész magatartásukban, szinte már kiváltak a cigányság egészéből. Ugyanúgy kiváltak, mint például a cigányság más csoportjaiból kiemelkedett értelmiségiek. Meg kell mondanunk, hogy ezeknek a kiemelkedett egyéneknek a többsége a későbbiek folyamán, sajnos minden kapcsolatot megszakít a cigánytelepen maradt társaival. Ezen változtatni kell, mert ezek a tanult egyénei* igen sokat tehetnek a cigányok egészségéért.

1957-bei(, a párt és a kormány létrehozta — a Művelődésügyi Minisztérium nemzetiségi osztályának kebelén belül —/ a Magyarországi. Cigányok Kulturális Szövetségét. A szövetség célja az, hogy a cigányok — az alkotmány szellemében — hazánk egyenrangú és fontosságú dolgozó állampolgáraivá válhassanak. A szövetség céljai közt szerepel a cigánygyerekek kivétel nélküli iskoláztatása, megfelelő munkaalkalom és kulturált lakásviszonyok teremtése, illetve létrehozása — és nem utolsósorban, a velük szembeni begyöpösödött előítélet megszüntetése.

II.

A Békés megyében élő cigányok igen jelentős hányadának elődei Románia felől érkeztek hazánkba, illetve hozzánk érkeztek előtt — több, kevesebb időt — románok lakta területen töltöttek. Bizonyítja ezt egyes cigány-csoportok román-anyanyelvén kívül még az is, hogy a cigány-anyanyelvű cigányok beszéde igen sok román szót tartalmaz, és nem csupán román-nemzetiségű vidéken, hanem máshol is.

A megye területén kb. 6 500 cigány ér, s a többi megyéhez viszonyítva — cigány népsűrűség szempontjából —, a 12. helyen áll. 'Magyarországon kb. 200 ezer cigány él, legtöbb Nógrád megyében, a legkevesebb Győr-Sopron megyében).

Az 1893. január 31-én végrehajtott cigány-összeírás eredménye szerint Békés megyében kb. 3 000 cigány tartózkodott, ebből kb. 360 esvén vándor, vagy huza-

mosabb ideig ott tartózkodó cigány volt, míg a többiek állandóan letelepedtek* Megvan néhány helység cigánylakosainak száma is:

Gyula 164, Szarvas 421, Békés-Csaba 307, Békés 238, Tótkomlós 169, Szeghalom 167, Orosháza 159, Endrőd 150, Vésztő 102, Battonya 225, Elek 104.

Ezek szerint, a megye cigány lakosainak a száma 65 év alatt megkétszereződött és ez a létszám-növekedés nem csak a megyei, de országos vonatkozásban is értendő.

Mint érdekességet említem meg, hogy az 1949. I. 1-i népszámlálásnál — ahol a nemzetiségek között, a »cigány« meghatározás is szerepelt — Békés megyében csupán 1700 egyén vallotta magát cigánynak. Ez azt jelenti, hogy túlnyomó többségük teljes jogú magyarnak vallja magát, sőt kimondottan tiltakozik a »cigány« megnevezés ellen. Jelenti még azt is, hogy eddig nem sok előnye származott abból, hogy ő »cigány«.

A cigányságot különben sem tekinthetjük »nemzetiség«-nek. Hiszen mik is voltaképpen a nemzetivállás ismérvei ?

- a) A közös nyelv.
- b) A közös terület.
- c) A közös gazdasági élet.
- d) A közös kulturális lelkialkat.

Ezek közül egyet sem fogadhatunk el a cigányságra vonatkoztatva. De nézzük sorjában: a) Közös nyelv: Magyarországon (Békés megyét is beleértve) vannak magyar, román és cigány-anyanyelvű cigányok. Túlnyomó többsége a cigányságnak egy szót sem tud cigányul. Még a cigány-anyanyelvű cigányok beszéde sem egységes, hanem több — egymástól többé-kevésbé — eltérő (dialektust különböztethetünk meg. Sőt, a Magyarországon élő két cigány-anyanyelvű főcsoport — nevezetesen a »kárpáti és az »oláh-cigányok« nyelve — között oly nagymérvű az eltérés, hogy egymás cigány-beszédét képtelenek megérteni. (Békés megyében nem lakik »kárpáti-cigány«.)

b) Közös területről nem beszélhetünk.

c) Nem beszélhetünk közös gazdasági életről sem.

d) Ami pedig a közös kultúrát illeti, a magyar-cigányok: a magyar; — a román és teknővájó-cigányok a román; az oláh-cigányok pedig eklektikus »kultúr-kör«-hez tartoznak.

Helyesen állapítja meg tehát Pogány György, — és teljes mértékben osztom nézetét —, hogy a cigányság nem »nemzetiség«, hanem népcsoport/1 (Éppen ennél az oknál fogva, a Magyarországi Cigány Szövetség »kulturális« szövetség néven alakult.)

4 A Magyarországon 1393 január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. (Budapest 1895).

5 Pogány György és Bán Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. ■ — Kézirat. (Budapest, 1957) — 14 lap.

Ha cigányokkal találkozunk, a figyelő szem könnyen észreveheti, hogy nemcsak a különböző helységek közötti, de sokszor az egy telepen, vagy egymás mellett lakók között is igen nagy az eltérés, mind életmódban, mind foglalkozásban, mind ruházkozásban. Ennek alapján meg is különböztetik a cigányokat, pl.: muzsikus, vályogvető, kolompár, teknős, sátoros, stb. nevekkal. Mindezideig azonban hiányzott a cigányok tudományosan megalapozott — mind nyelvészeti, mind néprajzi szempontokat figyelembe vevő — osztályozása.

A cigánysággal foglalkozó eddigi elődök, vagy a környező lakosságot tekintve sorolták fel őket, pl.: magyar-cigány, német-cigány, román-cigány, stb.*> vagy foglalkozás szerint pl.: zenészek, lókupecsek, stb; vagy életmód szerint pl.: sátoros és helyt lakó cigányok⁹; vagy nyelvük szerint, pl.: akik cigányul beszélnek és akik nem tudnak cigányul.⁹

Ezek helytelen felosztások és csak félrevezetik a kutatót. Tudjuk, hogy a cigányság törzsi — és a törzseken belül nemzetiségi — kötelékben vándorló nomád nép volt, tehát mindenekelőtt az egyes törzseket kell megvizsgálnunk nyelvészeti és vele egy időben néprajzi (hitvilág, szokások, dallam-kincs stb.) vonatkozásban. Ez egy cseppet sem könnyű feladat, mivel az eredetileg szigorúan meghatározott útvonalon karavánzó törzsek ma már szétszóródtak az egész országban, ezenkívül megnehezíti a problémát még az is, hogy már csupán az úgynevezett »primitívebb« törzsek vezetik le származásukat matrilineárisan. A régi irodalomból sem kapunk semmi segítséget. Egyedül Nagyidai Sztojka Ferenc cigányszármazású költő és szótárkészítő sorol fel néhány nemzetséget, de a törzsekről nem tesz említést. *10

Jelen tanulmány szerzője a következőképpen kísérel meg a Békés megyei cigányok osztályozását./11

Békés megyében laknak: 1. Cigány-anyanyelvű, 2. magyar-anyanyelvű és 3. román-anyanyelvű cigányok. Ami a cigány-anyanyelvű cigánytörzsek és nemzetségek neveit és a törzsek és nemzetségek elhelyezkedését illeti, lásd: térkép mellékletet.¹²

A magyar-anyanyelvű cigányok nem oszlanak törzsekre és nemzetségekre.

6 Dr. J. H. Schwicker: Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen. (Wien, 1883).

⁷ Konrád Bercoviei: The Story of the Gypsies. (London, 1929).

8 Vasárnapi Újság, 1857—121 lap. (Szerző neve nincs feltüntetve.)

9 Alexander Petrovic: Contribution to the Study of the Serbian - Gypsies (Journal of the Gypsy Lore Society, Vol. XVIII. Parts 2—3, — 1939.)

10 Nagyidai Sztojka Ferenc: Magyar és Cigány nyelv gyökszótára. (Kalocsa, 1886.)

H Lásd még Kamill Erdős: A clasification of Gypsies in Hungary. (Acta Etfanor

graphica, Tom. VI. Fasc. 3—4.) és Erdős Kamill: A magyarországi cigányság (Néprajzi Közlemények, III. évf. 1—2 szám.) — Budapest 1958.

¹² Nagybetűvel vannak jelölve a törzsek és kisbetűvel a nemzetségek. — A nemzetségek közül csak a jelentősebbeket tüntettem fel. (kivéve Tótkomlós.)

A román-anyanyelvű cigányok két csoportját különböztethetjük meg, még pedig az úgynevezett »román-cigányokat« és a teknővájó cigányok »füstös« elnevezésű fajtáját.

Mielőtt hozzáfognék az egyes főcsoportok részletes ismertetéséhez, talán nem lesz haszontalan ismertetnem az 1893. évi nagy cigányösszeírás néhány Békés megyére vonatkozó adatát. Gondolom, az akkori helyzet felelevenítése támpontot fog nyújtani a jelenleg Békés megyében élő cigányok viszonyai és az akkori viszonyok összehasonlításához, jobb megértéséhez.

Az összeírás, három csoportba osztja a cigányokat, mégpedig: állandóan letelepedett; huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó; és végül a vándorcigányok. 13

Legnagyobbrészt a lakossággal vegyesen laknak a községekben; a házak aránya megegyezett a putrik és kunyhók arányával. (26. old.)

Kb. 75 százaléka jár iskolába. Ez igen szép eredmény, mert pl. Bihar megyében kb. csak 15 százaléka jár. — A gyermekek többsége jó eredménnyel végzi iskoláit. (Ez, egyébként minden megyében így van. — 26. old.)

A Békés megyei vándor-cigányok birtokában 25 kocsi, 23 sátor és 31 ló volt. — A inai Magyarországnak megfelelő területen, a legtöbb cigánykaravánt "Baranya megyében találták és ezeknek számát tekintetbe véve .Szabolcs-Szatmár, Borsod, Pest-Pilis-Solt és Zala megye előzte meg még Békés megyét. (Baranya megyében 54 kocsi, 55 sátor, és 97 ló volt a cigányok birtokában. Mint érdekessége! említtem meg, hogy pl.: Krassó-Szörény vármegyében 348 kocsijuk, 337 sátruk és 569 lovuk volt.)

Kevés földterületük is van. A megyében összesen kb. 20 kat. hold. Ebből a gyomai járásban kb.: 9, a békésiben: 5, a békéscsabaiban!: 4 és a szarvasiban: 2 kat. hold. — Haszonbérlet föld nem volt. (összehasonlításképpen megemlítem, hogy a cigányok által bérelt föld területe Nagy-Küküllő megyében kb. annyit tett ki, mint akkoriban, a mai Magyarországnak megfelelő területen élő cigányok összes földbérlete. — Temes megyében meg éppen ennek a duplája. A cigányok bérelte föld Erdélyben majdnem kétszerese volt annak, mint amlit a mai Magyarországnak megfelelő földterületen béreltek.)

A könnyebbség kedvéért a továbbiakban I.-el fogom jelölni: az állandóan letelepedett cigányokat; II.-vel: a huzamosabb ideig egy helyben tartózkodókat és III.-mal: a vándor-cigányokat.

És most vizsgáljuk meg a — Békés megye területén 1893 január 31-én tartózkodó — cigányok lakviszonyait és foglalkozását.

13 A következőleg felsorolt adatok csupán .Békés megye« címszó alatt szerepelnek, (tehát nem járások vagy községek szerint) éppen ezért, a cigányok létszáma nem i fogja elérni a körülbelüli 3000-et. (Pl.: Elek, Mezőkovácsháza, Battonya nem tartozott akkor a megyéhez).

Lakásviszonyok	I.	II.	TII	
Házban lakott	1396	61	16	
Putriban, illetve kunyhóban	843	16	11	
Sátorban	4	35	128	
Foglalkozás	I.	II.		
	férfi,	nő, férfi,	nő.	férfi
Értelmiség	1			
Értelmiségi szolga	1	1		
Földművelésnél szolga	8	1		
Bádogos	17	2		
Cipész	2			
Döngnyúzó és gyepmester	7	2		
Fakanál csináló		1		
Favágó	1			
Fúrókészítő	9			3
Kolompár	5	1		
Kovács	9			
Lakatos	1			
Madzagkészítő		19		3
Meszelőkészítő		99		5
Mosass		6		1
Női kézimunka		22		
Rézműves				1
Rostás				4
Tapasztó és sármunkás	76	9	2	
Tégla- és cserépező	14	2	1	1
Teknőcsináló				1
üstkészítő és üstfoltozó	10		7	
Vályogvető	26	12		
Faipar	3			
Másféle ipar	7			
Apró cikkekkel, kézmű és rőfösárukkal kereskedik és házal		24		
Baromfi- és tojáskereskedő és házaló		1		
Edénykereskedő és házaló		2		
Lókereskedő és kupec	62		6	33
Öcskaruhakereskedő és árus		5		
Vasmunkákkal kereskedik és házal				
Házaló, közelebbi megnevezés nélkül		3		
Zenészek	402		7	
Napszámosok	67	83	2	3
Háztartás		355		13

Foglalkozás

Házi cselédek

Foglalkozás nélküliek 15 éven alul

Foglalkozás nélküliek 15 éven felül

A 15 éven felüli foglalkozás nélküliek keresetforrásai: koldulás mindkét **nemnél**, ezenkívül jövedőmondás és kártyavetés — nőknél.

Tollkereskedő és tollszedő az egész országban csupán 16 nő, a letelepedett cigányok közül.

Prostituált — a mai Magyarországnak megfelelő területen — mindössze: 27.1*

— 1893 január 31-én, Magyarország területén 138 070 cigány férfi és 136 870 cigány nő tartózkodott, összesen: 274 940 fő. (Ebből Erdélyre esett 105 034 fő.)

III.

Most következőleg részletesebben fogok szólni a Békés megyében jelenleg fellelhető cigány-csoportokról, az itt élő cigányok életéről.

Oláh - cigányok.

Magukat »vlax«, »vlasiko-rom« (oláh-cigánynak) nevezik saját fajtájukbeli előtt. 15 - Mi vagyunk az igazi, valóságos cigányok* (CaCo-rom) — vallják magukról. Régi törzsi és nemzetségi rendszerüket, kaszt-jellegűnek felfogható alcsoportjaik jellegzetességeit még meglehetősen jól ismerik.

Anyanyelvük: cigány. Az elfelejtett, illetve nem lévő (újabb jövevényű) szavak pótlására, nyelvüket magyar és román szavakkal egészítik ki.

A törzsek között — aszerint, hogy mennyi idővel ezelőtt telepedtek le — igen erős különbséget találunk mind gazdasági, mind kulturális szempontból. Különbség van azok között is, akik városokban (városok szélén) községekben (községek szélén;) a lakossággal elvegyülten, vagy pedig nagyobb csoportban, viszonylagos elkülönültségben laknak. Ezenkívül, már a letelepedés pillanatában is, az egyes törzsek és nemzetségek — életmódjuk, foglalkozásuk, előző környezeti viszonyaik szerint — más-más kultúrfokon álltak. Az sem elhanyagolható momentum: hogyan fogadta a lakosság az ott letelepedni szándékozó cigányokat és milyen a viszony közöttük jelenleg?

14 Elenyésző a titkos prostitúcióval foglalkozó cigányok száma jelenleg is. A magyar-cigányok, román-cigányok között igen ritka, az oláh-cigányok között szinte kivétel számba megy.

15 Nem tévesztendő össze a teknős-cigányokkal, ugyanis a Dunántúlon és hazánk észak keleti részeiben, a környező lakosság ezeket nevezi »oláh-cigányoknak«, míg az én meghatározásom szerintiüket: »kolompár« cigányoknak hívja.

Az oláh-cigány férfiak többsége, még a közelmúltban is, ló kupeckodással foglalkozott. /16/ Jelenlegi törvényeink szigorúan tiltják ezt az árdrágító üzérkedés « fogalma alá eső foglalatosságot. A cigány lókupeceket a közvélemény egyesek miatt, akik kehes és más gyógyíthatatlan betegségben szenvedő állatokat lelkiismeretlenül eladtak — csalóknak bélyegzi. Ez igazságtalan általánosítás. De tulajdonképpen miért is vásároltak a parasztok, fuvarosok és 'kocsisok cigánytól lovat és miért vállalták az esetleges »becsapás« kockázatát? A válasz a következő: a cigányok kiválóan értenek a lovakhoz, mondhatnám úgy is, hogy a »szakma mesterei«. Az ügyes lókereskedő egy szempillantás alatt kiválogatja a sok közül, hogy melyik a jó és egészséges ló, melyekből szépet mutató és erős példányok lesznek, ha történetesen 2—3 hónapig megfelelő módon abrakolja. Tehát nem beteg lovokról, van itt szó, hanem soványról, gubancosról, elhanyagoltról, melyek a gazdájuk hozzá nem értés folytán váltak ilyenekké. ;

Ezenkívül a cigányok igen szeretik a lovakat és ' »nem is igazi cigány a cigány, ló nélkül« — mondják. Ne felejtjük el, hogy nomád nép; s a nomád népeknek életszükséglete, barátja és segítőtársa a ló. Tudok olyan esetet, amikor az egyik cigány háromszor is visszavásárolta eladott lovát és mindig inkább ráfizetett, mert — annyira hiányzott neki a ló.

E ló szeretetből fakad, hogy a cigány szívesen nézegeti, emlékezetébe vési, szinte agyába szívja a pl.: vásárokon látott lovak képét, formáját — s így nem csodálkozhatunk azon, ha például Kis Péternek — akinek egy olyan 4 éves pejló kell a párja mellé, melynek jobb térdén fehér folt van —, azt válaszolja a cigány: ide 35 kilométerre Nagy János tanyáján van egy ilyen ló eladó.

Tévedés ne essék; nem, a néha még itt-ott felbukkanó és kísérletező lókupeceket akarom védeni, de az igazságnak tartozom azzal, hogy ezeket megírjam. (A törvény éle különben is elsősorban azok ellen irányult, akik pl. vettek a vásárban egy lovat kétezer forintért és mindjárt ugyanabban a vásárban dupla áron adták tovább.)

A vas- és fémmunkával foglalkozók száma kevés. Tepsiket csinálnak, edényeket foltoznak.1'

Több közülük: MÉH. felvásárló, tollszedő.

16 Kamill Endős: Gypsy Horse-Dealers in Hungary (Journal of the Gypsy Lore Society, Vol. XXXVII.1. Parts. 1—2. — Edinburgh, 1959.)

¹⁷ Pl. Tótkomlóson és Ref. Kovácsházán

A tótkomlói oláh-cigányok között zenészek is vannak. Ezt kivételnek tekinthetjük, mivel az oláh-cigányok — kivéve némely helyen a citerát — nem játszanak hangszeren.¹⁸

A megyében élő oláh-cigányok többsége állami gazdaságokban dolgozik. Vannak akik jól dolgoznak, vannak akik kevésbé jól. A már említett tótkomlóiak-ról kedvező véleménnyel voltak a gyulai állami gazdaságban. Természetesen nehéz a cigányoknak beleszokni a nekik szokatlan földmunkába, ezért kezdetben segítségre és valamivel enyhébb elbírálásra kell számítaniuk, — ha ez nem érinti különösebben a munkafegyelmet. A legnagyobb problémát és fejtörést az egyes cigány családok viszonylagos nagy létszáma adja. PL: jelentkezik munkára egy cigány-házaspár, 7 vagy 8 kiskorú gyermekével. Ketten dolgoznak és 9-en, vagy 10-eu étkeznek az állami gazdaság konyháján. A napszám kb. egyenlő, az ilyen körülmények közötti napi előfizetéses étkezés összegével. »Nehéz munkát végzek és nem kapok semmi pénzt* — mondja a cigány/. A vége az, hogy otthagyja munkahelyét, evvel-avval kísérletezik, és csak akkor jelentkezik újra munkára, ha már nagyon megszorult. Természetesen az állami gazdaságnak nem érdeke az ilyen megbízhatatlan — hol kilépő, hol belépő — munkások alkalmazása és viszolyog felvételüktől, vagy egyenesen megtagadja. Ott könnyebb a helyzet, ahol a cigány munkavállalók a nagyszülők gondjaira tudják bízni gyermekeiket, viszont sok gyereket nem szívesen vállalnak a legközelebbi hozzátartozók sem —, még ha cigányok is az illetők. S nem utolsósorban a cigány anya annyira ragaszkodik gyermekéhez, annyira maga körül szereti látni családját, hogy még kis időre sem válik meg tőle szívesen.

E komoly és fontos probléma mielőbbi orvoslásra vár, mert nem lehet közömbös, hogy az állami gazdaságok, ezek a megyei cigány-tömegek számára oly különleges jelentőséggel bíró, mondhatni egyetlen munkahelyek, milyen lehetőségeket tudnak találni és teremteni a cigány munkavállalóknak. Mégpedig úgy, hogy az sem lehet cél, hogy csupán a férfiak dolgozzanak.

A megfelelő munkaalkalom — és nemcsak nyáron, hanem télen is¹⁹ — biztosítása után a következő feladat: a lakáshelyzet megjavítása. A megyénkben

¹⁸ Ha oláh-cigányokról beszélünk, talán lesznek olyanok akik kissé elhúzzák a szájukat. A múlt bűnei közé tartozik többek között az is, hogy a cigányság egyes csoportjait egymás ellen uszította. Az oláh-cigányokat: »vad« és »rabló« jelzőkkel illette és sajnos, így került ez be a köztudatba is. Pedig az oláh-cigányok között is szép számmal akadnak becsületes és dolgozó emberek, ugyanúgy, mint például a magyar-cigányok, vagy akár a magyarok között. (Sajnos* az oláh-cigány elnevezés nem éppen a legszerencsésebb, de egyelőre még is el kell fogadnunk, mivel évszázadokra visszanyúló, nemzetközileg használatos elnevezés). A végső cél természetesen az, hogy megszűnjön az egyes cigánycsoportokat jelenleg is elválasztó sovinizmus felé hajló, kasztszellem.

¹⁹ Erőteljesebben kell belevonni a cigányokat a szövetkezeti mozgalmába. Gondolok itt nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari szövetkezetekre is, pl. kosárfonó, bádogos, stb.

lakó cigányok többsége még mindig egészségtelen, alacsony és szűk putriban lakik. Ez nem megyei specialitás, mert sajnos a Magyarországon élő mintegy 200 ezer cigányból 150 ezer lakik még mindig putriban és kunyhóban.²⁰ Az évszázados mulasztásokat nem lehet az egyik napról a másikra jóvátenni, bár kormányzatunk mindent elkövet, hogy meggyorsítsa ezek felszámolását — hozzásegíti a cigányokat házhelyek vételéhez és terveket készít a jelenlegi mostoha lakáshelyzet mielőbbi felszámolására. De már eddig is, — az utóbbi években — több új, cseréptetős és padlásos ház épült a megye több községében.

A házak bútorzata szegényes, Igaz nem szabad általánosítani, inert a pl. Tótkomlóson lakó Kherar - cigányok egyik-másik családjának lakásberendezése és bútorzata semmivel sem maradt el a községben lakó szlovák vagy magyar parasztok átlagos színvonalától, sőt némelyike felül is múlja azt —, viszont a pl. Végegyházán lakó MaSar törzsbeli cigányok igen szegényes körülmények között cinek, a lakások túlzásúfoltak, kevés a bútorzat, sokan alusznak ' földre tett szalmán és a higiéniaiával is meglehetősen hadilábon állnak, ami ilyen körülmények között nem is csoda. Ehhez hozzá kell tennem, hogy a MaSar-cigányok, egyike a legutoljára letelepedett cigány törzseknek, míg az előbb már említett tótkomlósi Kherar - cigányok, már igen régen laktak! a községben.

Háziállatot, az oláh-cigányok — kivéve a kutyát és lovat és némely helyen a disznót — nem tartanak. (A csak cigányul értő kutyák, hangos ugatással fogadják a közeledőt.) A lovakra nagy gondot fordítanak, s ennél fogva a férfiak egyik legfontosabb kötelessége: a takarmányszerzés. Ez még nyáron könnyebben megy, de a téli hónapok a legtöbbször lesoványítják a szegény jószágokat.

A lovaknak az a hasznuk is megvan, hogy szekérbe fogva elhúzzák az azon ülőket rokonlátogatásra, városokba, búcsúkba. — Az egy-törzsbé tartozó cigányok között igen erős az összetartozási érzés, nagyon szeretik és mindenben segítik egymást. Az sohasem fordul elő, hogy egymástól pl. ellopjanak valamit. Ez nemcsak erkölcsi felfogásukba ütközne, hanem tiltja a cigány törvény is. (Már másfajta cigánytól lopni nem bűn.) A törvények betartására az úgynevezett »cigánytörvény-szék« ügyel. Ha valaki, az ősi cigányszokásoknak nem megfelelő módon cselekszik, a cigánytörvénytörvény-szék összeül.

Pl. egy cigányfiú megszóktat egy lányt, két napig vele él, aztán — otthagyja. A lány szüleinek kérésére összehívják a cigány-törvénytörvény-székét —, mely kizárólag a legidősebb cigány-férfiaktól áll —: s az ügy letárgyalása után, a legidősebb dönt, illetve ítéletet mond. Az ítélet ellen fellebbezés nincs, s c 'pusztán tekintélyen és a közösség összetartó erején alapuló döntést, a felek minden esetben be is tartják. S mivel e törvénytörvény-széknek fenytő joga nincs, a törvény elfogadása —, melyet az előbb említett eset is példáz — fejlettebb erkölcsi érzékre vall. E társas-bírászkodásnak természetesen megvannak a maguk szertartásai, s az eljárás

²⁰ Pogány György és Bán Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. — Kézirat. (Budapest, 1957) — 28 old.

lefolytatásának szigorú szabályai. (21) E régi törvénykezési szokás az oláh-cigányság egyes nemrégben letelepedett törzseinél van életben általánosan, míg a többiekénél ritka, illetve — hiányzik.

Ha utcán találkozunk cigányokkal, — feltűnik — különösen am(i a nők ruházatát illeti —, hogy nem öltöznek egységesen. Vannak akik városias öltözetben járnak, vannak akik a környezetben élő parasztasszonyok viseletét hordják, vannak, akik tarka, lábszárközépig érő, egy vagy több úgynevezett »szélesszoknyát«. Könnyen kitalálhatjuk, hogy ezek a nők különböző cigánycsoportokhoz tartoznak. Kivételre csupán a városokban találhatunk. Érdekes, hogy míg Békés megyében a szélesszoknyát »csúnyának« tartják és viselőjét majdnem hogy lenézik, addig például a Dunántúlon, az oláh-cigányasszonyok többsége ezt a tarka szoknyát hordja és elegáns, városias ruhába öltözött férje mellett, így megy például Pécs utcáján. (A kalocsai — az oláh-cigányok szerint az úgynevezett legmagasabb kasztba tartozó, — Lovai-asszonyok is szélesszoknyát hordanak.) Tehát, a viselet vidékenként és tájanként is változik.

Az asszonyok kötelesek fejkendőt hordani, mivel a férfiaknak nem szabad hajadonfővel látnia őket. Fésülködni is — a kendő szárnyait felhajtva — alatta fésülködhetnek. Azonban ennek betartásának szigorúsága és más — például a nőket alacsonyabb rendűnek tartó — szokások,~~ enyhültek és manapság, csupán a legutoljára letelepedett, egyes nemzetségek tartják.

A férfiak öltözetét vizsgálva — rendességétől eltekintve — nem sok jellegzetességet figyelhetünk meg, kivéve talán a kalapok színét. A MaSar, Bugar, Curar törzsbeli cigányok a sárga és zöld színű kalapokat kultiválják, míg' a többiek inkább a szürkéi.

Táplálkozásuk nem sokban különbözik a környező lakosságtól, legfeljebb az étkezés rendje és az ételek minősége szempontjából. »Nemzeti« eledelük a káposzta &§, a bokol'i.²³ Sokan közülük megeszik a sündisznót (sőt igen szeretik) és a beteg és elhullott állatokat.²⁴

21 Most dolgozom J Cigány-Törvénytörvény* c. tanulmányomon, melyet a Néprajzi Közlemények elnevezésű szakfolyóirat szerkesztőségének fogok rendelkezésére bocsátani.

22 Pl., a cigánynő nem ölhet közös asztalnál a férfiakkal; az utcán mögötte megy; ha főzésnél véletlenül megérinti szoknyájával a főzőedényt, úgy az ételt ki kell önteni, mert tisztálalanná vált, stb.

23 Parázsban sült, lapos kenyér.

2* E,z ellen a »vád« ellen a cigányok szeretnek tiltakozni, lealázúnak érzik. — De nézzük meg mi áll Veres Péter 1956-ban kiadott, Falusi Krónika c. könyvének 72. oldalán; »...ha pedig kényszervágás nem volt, akkor megették a dögböt is. Ez nem csupán cigány dolog. A pásztorok és cselédek is megették, ha csak megehető volt. Én sem általánosítok, egyre kevesebb azok száma, akik még megeszik. A nyomor vitte rá a cigányokat és a szegénysorsú magyarokat a dögb.ú&9vésre — a múltban. Ez meg fog szünni. — Erdős Kamill megjegyzése.)

A sündisznó elkészítési módja a következő: kiszedni a belső részét, aztán nyársra húzva tűzbe tartani. Mikor megpörkölődött le kell kaparni a tüskéit, aztán a húst darabokra vágva, megfőzni pörköltnek. — Még a csontjait is meg lehet enni. (De a húsa csak ősszel jó.)

Es most — a Békés megyei oláh-cigányok gazdasági életével összefüggő kérdések után — nézzük meg kulturális életüket.

A felnőttek legalább 95 százaléka analfabéta — és sajnos, a gyermekek egy igen nagy száma sem jár iskolába — bár ezen a téren, különösen az utóbbi két évben igen nagy változást történt, Gátolja a cigány-gyerekek iskoláztatását a környező lakosság egy részében még élő előítélet, például nem szívesen veszi, hogy gyermeke cigány mellett üljön az iskolában, stb. — és gátolja maguknak a cigány-szülőknek a (nemtörődömsége, mely a tanulók ruházkozásában és testi tisztaságában is megnyilvánul. Meg kell találni a módot — ha kissé erőteljesebb eszközökkel is —, hogy minden cigány-gyerek iskolába járjon, mert ez képezi a legelső elengedhetetlenül szükséges lépcsőfokot és éneikül nincs és nem is lehet fejlődés a cigányság egészének életében.

Meg a pedagógusok is elismerik, hogy nincs lényegesebb különbsége a cigánygyerekek és a többi gyerek tanulásában; csak talán a figyelem tartóssága gyengébb az előbbieknél.

Ha huzamosabb időt töltünk cigányok körében, meglep minket dalaik sokrétűsége, szépsége. Igen szívesen énekelnek. Dallamaik egy része kifejezetten »cigányos«. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy indiai eredetűek, de onnan történő vándorlásaik egyes útszakaszaira mindenesetre utalnak. Népköltészeti alkotásaik száma több ezerre tehető.²⁵ Különösen említést érdemelnek igen szép balladáik. Allandóan újabb és újabb dalok keletkeznek, mert minden, számukra jelentős eseményt megénekelnek. Ballada szól arról a cigány férfiről, aki »detektívnek adta magát, de ugyanígy, nótát csináltak az állami gazdaságban eltöltött napok »keser-veiről«.

Lássuk hát két balladájukat:

HITLER BALLADA /26/

Hej, cigányok, de /bácskaiak,
Hosszú úton haj / mind
elhulltak hej!

Gyerünk, Jankó, hej /
komisz az élet, Hozd
gyermeked / s a feleséged,
hej!

25 Kb. 200 cigánydalt jegyzett le — ■ Tótkomlós, Végegyháza. Kétegyháza, Gyoma községekben és Gyula környékén — Hajdú András, 1956-ban. (Anyaga a Népművelési Intézet Archívumában van.) Jelentős Békés megyei cigánydal gyűjtése van még Maác Lászlónak. (Állami Népi Együttes.) — Csenki Imre is ismer több Békés megyei cigánydalt.

26 Erdős Kamill nyersfordítása alapján — az eredeti cigányszöveg dallamának figyelembevételével — Lükő Gábor műfordítása. — Kétegyháza-i gyűjtés, — Cerhar Iórsz. (A ballada valószínűleg Baranya megyéből származott ide, onnan hozta egy odavalósi cigánylány?)

Jön a német de
bombavetőkkel, Jön a
német / aknavetőkkel, hej!
Itt van. Hitler, hej / mit tesz
vélnk? Mire szántad, jaj], /
Hitler, a népünk? Hej!
Szól a puska, de j fut a sok
cigány, Golyó füttyül, j jaj, hova
futsz mán? hej!
Nyisd ki, Hitler / hej a kapudat,
Had lássam meg¹ a / kis családomat, hej!
Add vissza hej, a / dunnám, a
párnám, Mert megfagy, jaj, / a
rajkó immán. Hej!
Hej, cigányok, de /
bácskaiak, Hosszú úton jaj j
mind elhulltak hej!

MÉRGES KÍGYŐ BALLADA??

Szegény asszony a
híd alatt Mosogatja
a kendéjét A fejre
való kendéjét Arra
ment egy öreg
legény.

Mit csinálsz te kis
menyecske? Mosogatom
szép kendőmet. Mond meg
nekem ifjú legény,
Szeretsz-e, vagy csak
játsozol?

Távozz tőlem ifjú
legény, Mer a bátyám
megöl téged, Összeapít,
megöl téged, S a
disznóval mind felétet.

Ezen éppen segíthetünk
Eredj ki a zöld erdőbe
Fogjál meg egy mérges
kígyót. Főzd meg
bátyádnak ebédre.

Főzd meg bátyádnak
ebédre S elveszti az
eszét tőle. Főzd meg
bátyádnak ebédre S
elveszti az eszét tőle.

27 Erdős Kamill nyersfordítása alapján. Lükő Gábor műfordítása. —
Végegyháza-i gyűjtés. (Masar törzs.)

Hazajön az ifjú ember
De vad illat terjeng
ittén. Mit főztél te ifjú
asszony? Két jércikét
meg egy halat.

Egy kanállal nyelt
belőle Megzsibbadt a
szíve tőle Másodikkal
hogyan lenyelte
Megszakadt belé a
szíve.

Adjad húgom, add a
párnát Hadd hajtsam
rá a fejemet. Hajtsad
fejed' a tuskóra
Életed tíz percig se
tart.

Elvehetsz most már
bátyókám Mert megöltem
édes bátyám. Nékem
bizony nem köllesz te
Mert még engem is
megölhetsz.

Jajj. Istenem, mit is
tettem Oda férjem,
oda bátyám, A
cigányok hogy
megtudták
Cigánytörvény elé
hozták.

Egyik mondta: meg kell
ölni A másik: meg kell
égetni. Szalmát kell
gyúrni alája Hogy
pusztuljon a hitványa.²⁸

Mesélni is igen szeretnek. Meséik között — eddig még soha le nem írt — mesetípusokra bukkanunk. (Sajnos, Békés megyei cigánymesék gyűjtésével, rendszerezésével — tudomásom szerint — senki sem foglalkozik. Pedig igen hálás, szép és élvezetes feladat.²⁹)

Meséik hőse mindig: a cigány (még például: a magyar népmese-hős is cigánnyá változik elbeszéléseikben) aki szellemességével és agyafúrtságával győzedelmeskedik minden akadályon. A cigányos íz végigvonul meséik egész tartamán, s ha, a cigány-hőst például: Borsszem Jankó névvel helyettesítenénk, mégis — aki ismeri a cigányok életfelfogását, gondolkodásmódját, az kiérzi — kiérződik belőle, a csupán cigánymesékre jellemző szín és zamat.

28 Mindkét ballada dallamát és szöveget, először Hajdú András jegyezte le. A »mér-
geskíg3',ó-hallada« más szövegváltozatban megjelent az Etudes Tsiganes c. folyóirálban.
(IV. évf. 1. szám, 195S január — Párizs.)

29 Vekerdi József kezdett foglalkozni cigánymese gyűjtéssel, — bár ő elsősorban nyelvészeti kutatást végzett a Békés megyei cigányok között.

Hallgassuk meg az egyik mesét. (30)

Hol volt. hol nem volt egy szegény cigány. Annyi gyereke volt, hogy nem tudott nekik elég eleséget szerezni. Így elment a világba, hogy valami kereset után nézzen. Ahogy megy, bandukol az erdőben, találkozott egy ördöggel.

Hová méssz, te cigány? — kérdezte az ördög.

Megyek valami munkát keresni.

Gyere hozzánk, — mondta az ördög; három nap három évet fog kitenni és aztán fogok neked adni egy zsák aranyat.

Mikor az ördög házához értek, az ördög anyja már várta őket. Biztos volt benne, hogy a cigány úgysem fogja bírni három napig azt a munkát, amelyet adnak neki. De addig is, legalább ingyen dolgozik.

A cigány tudta ezt.

— Este azt mondja a cigány az ördögnek: most mutatok neked valamit, hogy meglásd ki vagyok.

Először én, válaszolta az ördög és mindjárt megkérdezte: cigány, melyikünk tud nagyobbat kiáltani? — kiáltott az ördög akkorát, hogy a cigány majdnem esztét vesztette.

Figyelj ide ördög, — szolt a cigány, mikor kissé magához tért; a karod hogy szemed és füled legyen neked?

Akarom, felelt az ördög.

Akkor kösd be a szemed és a füledet, mert ha én kiáltani fogok, mindjárt meg vakulsz és megsüketülsz.

Az ördög bekötötte a szemét és a fülét. — Ekkor a cigány elővette zsebéből a kalapácsot és jó erősen fejbe ütötte vele az ördögöt.

Jaj, cigány, ne kiálts akkorát, mert mindjárt megbolondulok — jajgatott az ördög.

Kis idő múlva megszólalt az ördög: látod ezt a buzogányt; most nézzük meg, ki tudja magasabbra feldobni, te vagy én?

Csináld ördög, mondta a cigány.

Fel is hajította az ördög és bizony jó csomó időbe beletelt, amíg visszaérkezett a földre.

Ekkor megfogta a cigány, felnézett az égre és ezt kiáltotta: nyisd ki kedves édesbátyám a kapudat, te úgyis kovács vagy, most dobok fel neked annyi vasat, hogy elég lesz neked ameddig élsz, szegeket csinálni belőle.

Meg ne tedd cigány, ijedt meg rögtön az ördög, hát hogy gondolod te, hogy az én buzogányomat csak úgy eldobjad?

30 A mese eredetileg: cigányszövegű és hangulatát, még a legjobban sikerült fordítás sem tudja érzékeltetni. — A mesét elmondta Tóth Sándor, 10 éves tótkomlói Kherar-cigány.) (Igyekeztem szószé fordítani. Erdős Kamill megjegyzése.)

Aztán elindultak hazafelé, ettek — és a cigány lefeküdt aludni.

Kérdezi az ördögtől az anyja: fiam, mit tud a cigány?

Jaj, anyám — feleli az ördög, többet tud mint én. Akkorát ordított, hogy majd¹ a világ rám szakadt. Azután", meg azt mondta: akarod, hogy szemed meg füled legyen? Engedd, hogy bekössen a szemed és a füled, mert ha én kiáltok, meg is vakulsz, meg is süketülsz. Kiáltott is akkorát anyám, hogy majnem eszemet vesztettem. — A buzogányomat meg. a bátyjának akarta felhajítani az égbe.

— Másnap azt mondja az ördög a cigánynak: menjél és hozzál vizet anyámnak, mert mosni akar.

A cigány fogta az ásót, lapátot és a vállára véve, elindult ki a mezőre. Ott elkezdett egy kutat ásni.

Jön az ördög és megkérdezi: mit csinálsz cigány?

Viszek egy egész kutat az anyádnak, hogy fulladjon bele — mondta a cigány.

Ne tedd ezt, inkább ne csinálj semmit, — kérlelte az ördög ijedten: majd inkább én viszek anyámnak vizet.

— Kedves fiam, mi van a cigánnyal? — kérdezte az anyja.

Jaj, anyám — válaszolta az ördög, egy egész kutat akart neked elhozni, hogy te belefülladj.

Másnap elindultak az erdőbe, fát hozni az ördög anyjának. Fogott a cigány egy nagy kötelet és körülkerítette az erdőt, körülkerítette a fákat.

Mit csinálsz cigány? — kérdezte meglepetten az ördög.

Az egész erdőt elviszem anyádnak, majd bolond leszek mindig fáért mászkálni, így: egyszerre odaviszem neki, — hogy égjen meg a sok fán.

Ne tedd ezt cigány, ha istent ismersz, inkább ne csinálj semmit — szólt az ördög.

Hazaértek, ettek, — majd a cigány lefeküdt aludni.

Jajj, anyám, »megeszi a fejemet«³¹ — panaszkodott a másik szobában az ördög; sokkal többet tud nálam és sokkal erősebb.

Figyelj ide gyermekein — szólt az anyja, most éppen alszik, fogd a buzogányodat és üss vele teljes erődből a fejére.

A cigány azonban — aki hallgatózott — meghallotta ezeket a szavakat. Fogott egy rézüstöt, beletette az ágyba és rátette a kalapját. Aztán behúzódott a sarokba, a kuckóba.

31 11 Megélték a tejemet.-; (Xalc nmro sero) közismert oláh-cigány szólás, mely azt jelenti: kárt, bajt okoztak nekem, feljelentettek a rendőrségen slb.

Egyes nemzetségeknél még szokásban van, hogy serdülő kortól fogva kb. 50 éves korig (Climaxig) nem ehetik meg az állatok fejét. Különösen a házaspárokra vonatkozik ez, akik ilyen cselekedetükkel >egymás fejét ennék meg«, vagyis: a másiknak nem lenne szerencséje, börtönbe kerülne, stb.)

Az ördög aképpen cselekedett, ahogy az anyja mondta. Csak úgy szikrázott a rézüst. — Na, agyonütöttem, — mondta.

Másnap reggel rémülten látják, hogy jön kifelé szobából a cigány.

Az ördög megkérdezte tőle: hogy aludtál?

Nem valami jól — felelte az, nagyon sok a bolha nálatok és egész éjjel csípték a fejemet.

Fiam, fizesd ki azonnal — szolt az ördög anyja, mert ez képes megenni mindkettőnk fejét.

A cigány kapott egy zsák aranyat és az ördög még arra is hajlandó volt, hogy a cigányt, zsákkal a hátán nyakába vegye és hazavigye. — csak hogy minél előbb megszabaduljon tőle.

Ahogy az ördög visszafele ballagott, találkozott a rókával.

Jaj, ördög, de hülye vagy te — mondta neki a róka. tisztára bolonddá tett téged a cigány, pedig ha adtál volna neki egy pofont, rögtön szörnyethalt volna.

Visszafordult erre nagydühösen az ördög, — de a cigány már messziről észrevette.

Jajj, gyorsan gyermekeim, jajgatott a cigány, gyorsan Vegyetek elő kalapácsot, ásót, lapátot, üllöt és ordítsátok mind egyszerre: jajj, de nagyon régen nem ettünk már ördöghúst.

Az ördög megijedt és visszaroht. Újra találkozott a rókával és így szolt hozzá: ej, te engem becsaptál, meg akartál etetni engem a cigány gyerekeivel — és az ördög agyonütötte a rókát. Aztán hazament az anyjához.

A cigány pedig boldogan élt tovább a gyerekeivel — és tán még most is él, ha meg nem halt.

A Békés megyei cigányok — hasonlóképpen a más megyékben élő oláh-cigányokhoz — igen szeretnek és sokat és szívesen táncolják sajátos táncaikat.² Szakemberek több filmfelvételt készítettek az itt élő cigányok táncairól.³³

Ha a cigányok táncairól beszélünk, meg kell különböztetnünk a »botoló-táncokat«³⁴ és az úgynevezett »cigány-táncokat«³⁵

32 A Békés megyei cigányok táncainak egyik igen kitűnő ismerője Munninger György.

33 Filmezett Békés megyében: Pesovár Ernő, 1955-ben

Békéscsabán: Maác László

és Kápolnai Imre, 1955-ben. Sarkadon: Mamiinger György és Maác László, 1951-ben.

Orosházán: Maác László, 1954-ben. Szarvason: Maác László, 1955-ben.

Szeghalmon: Maác

László, 1930-ban. Vésztőn: Náfrádi László, 1952-ben. Battonyáii:

Maác László, 1951-ben

34 Martin György (Népművelési Intézet) és Maác László (Állami Népi Együttes) a

botoló-láncok kél kiváló szakértője nem ért egyet e táncfajta eredetének, illetve szármá

zásának kérdésében. Martin, ezt a »hajdú-táncokban« találja, míg

Maác, a cigányéiredet

mellett kardoskodik.

35 Jelentős, a cigányok táncaival kapcsolatos adat van ár. Morvay Péter birtokában

(Néprajzi Múzeum) — és igen jól ismeri m, ^ e táncokat Éri Istvánné és Pesovár Ferenc¹ is.

A botoló-táncok igazi hazája: Szabolcs-Szatmár megye.
Békés megyében
sajnos alig találkozunk vele. Mindenesetre szélesebb körű és
alaposabb kutatást
kell ez irányban végeznünk.

A Békés megyében élő oláh-cigányság némely törzse, illetve nemzetsége megőrizte régi szokásait és még ma is aszerint él. Természetesen ezek az ősi szokások egyre inkább halványodnak, zsugorodnak, jelentőségükből vesztenek, megsemmisülnek. Erőssé, szinte ugrásszerűvé gyorsult e folyamat népi demokratikus államformánkban, — különösen a babonák terén. Ez a fejlődés iránya és rendje és ez helyes is.

A néprajzkutatónak is kötelessége harcolni a babonák ellen, viszont — más foglalkozású emberektől eltérően — neki összegyűjteni, lejegyezni, rendszerezni és kiértékelni is kötelessége. Ezzel gyarapítja a tudományt, de ismeretei folytán, felvilágosító munkája is hasznosabbá válik.

A néprajztudomány szempontjából igen érdemes közelebbről is megvizsgálni a cigányok életét, ugyanis a cigányok szokásaiban, hitvilágában, nyelvében stb. számos, tőlünk délre, délkeletre lakó nép (pl.: perzsa, török, görög, bolgár, szerb, román, stb.) szokásaira, hitvilágára, régi nyelvi sajátosságaira vonatkozó adatot találunk, — nem is beszélve arról, hogy például egy — a magyar parasztság régi életével, szokásaival, babonáival, ősi mitológiai alakjaival foglalkozó — néprajzkutató számára szinte felmérhetetlen előnyt jelent, ha ismeri a cigányok anyagát is, mivel ők, a parasztság körében már régen nem otthonos, elfelejtett szokásokat, babonákat — konzerválták.

Most következőleg bemutatok, egyes törzsek illetve nemzetségek körében még fellelhető néhány szokást és megemlítem babonáikat is.³⁶

A születéssel kezdem:³⁷

Ha valakinek terhessége alatt sokat ég a gyomra, akkor egészen biztos, hogy a csecsemő hosszú hajjal fog születni.

Torzszülöttek azért születnek, mert az anya terhessége alatt »megcsodált«: valami torzát, rútát. — Ha ilyet lát valaki, ilyenkor a balkéz hüvelykujját kell a szoknya korcába hátul bedugni. Ez véd a »rontás« ellen.

Mikor az asszony szül, függönnyel (lepedővel) teljesen körülkerítik az ágyát és a szülés után hat hétig nem hagyhatja el a szobát. (Még a WC-re sem mehet ki.) — Ez idő alatt férjén kívül más férfi nem láthatja. Asszonyok látogathatják, — de ha közülük bárki is menstruálna a látogatás idejében, ezt az anyának be

36 Nem néprajzi szakfolyóiratról lévén szó, óvakodtam a törzse];, illetve a »nemzetségek megnevezésétől. Az adatközlőket sem említem. Igyekeztem tartózkodni az általánosítástól, mert számtalanszor előfordul, hogy ugyanazon nemzetség egyik-másik családja — pl. szomszédjától eltérően — már nem tartja ezt vagy amazt a (szokást. A babonákkal kapcsolatban is ugyanez a helyzet.

37 Lásd bővebben Erdős Kamill: Terhesség, szülés, gyermekágy, szoptatás a magyar országi cigányoknál. (Néprajzi Közlemények II. évf. 3—4 szám, Budapest, 1957.)

kell jelenteni. Ilyenkor a látogató vizet vesz a kezébe és háromszor — felülről lefelé — megmossa a csecsemő arcát, aztán alsószoknyája belső részébe megtörli. Ha nem így cselekedne, a csecsemő hamarosan tele lenne kiütésekkel. (Olyan elvetemült, rosszakaró is akad, aki irigységből nem jelenti be, — különösen, ha szép a csecsemős.) A kiütésekhez nem szabad hozzányúlni, hanem hagyni kell, hogy magától elmúljon, mert ha siettetnénk a gyógyulást, a csecsemő szemének árthatunk vele és — még meg is vakulhat. .

A csecsemőnek — keresztelés előtt — nem szabad nevét kiejteni.

Ha szoptató asszony látogat meg szoptató asszonyt, akkor a látogató egyiket csepp tejet az ágyra fej, hogy el ne vigye a másik tejének a -hasznát-

Akinek sok a teje, hamura kell kifejni, mert ha a földre fejné, a hangyák magukkal vinnék a tej ;>hasznát«.

Hogy a csecsemőt meg ne verhessék »szemmel« piros szalagot, vagy apró tengeri-kagylót (d'ivilko) kell a csuklójára kötni. Ebből a célból, a nyakára is szoktak piros szalagot kötni. — stb. stb.

A házasságot az eljegyzés előzi meg. A vőlegény elmegy a lányos házhoz, de sohasem: a lánnyal vagy az anyjával beszél, hanem az apától és a lány bátyjától kéri meg feleségül. Ha nem adják neki, igen sok esetben megszökteti.

Természetesen egymás érzelmeiről már előzőleg megbizonyosodlak, de az érzelmek kibontakozását az avatatlan szem nem figyelheti meg, mert a cigány-fiú udvarlása igen szemérmes, kerüli a feltűnőséget és semmi figyelmességet nem áruinak egymás iránt társaságban, vagy ha látják őket. Oláh-cigányfiút és lányt sohasem láthatunk egymásba karolva, sohasem vehetjük észre, hogy a fiú megsimogatná a lány haját vagy a lány megfogná a fiú kezét.

A korai párválasztás ideje egyre jobban kitolódik és jelenleg majdnem, megközelíti a környező lakosság házasságkorát.

A házasság előtti — meglehetősen korán kezdődő — nemi élet viszonylag szabados, de csupán egy-fajtabeli cigányok között. Azt a lányt, aki először fehér-férfinék« adta oda magát, igen megvetik és lenézik, sőt, a legtöbb esetben ki is közösítik.

A házasságok legnagyobb része nem az anyakönyvezető előtt köttetik. Ez azonban egy cseppet sem jelenti azt, mintha a—csupán eszem-iszommal szentesített — lakodalomnak nem volna meg a maga >;törvényes« súlya. Sőt.

A házastársi hűséget igen komolyan veszik, és a házasságtörés meglehetősen ritka. Ebben a szenvedélyes cigánytermészet nem ismer tréfát. Régen különösen, de még most is előfordul, hogy a hűtlen cigány asszony halállal lakol — nem beszélve egyes apróbb, de néha igen kegyetlen büntetésről, például: hajlevágás stb. és az is előfordul — nem is egyszer — mikor a féltékeny feleség leharapja férje csábitójának az orrát.

Van azonban ennek a házastársi hűségnek egy kis szépséghibája is. Ha a férj bevonul katonának, vagy például hosszabb időre börtönbe kerül — tehát, ha a

házastársak egyike huzamosabb ideig távol van, az otthon maradt fél igen sok esetben új társat választ. Hangsúlyozni kívánom, ez csak akkor történik meg, ha az egyik házastárs évekre távol van. A válás, igen-igen ritka.

De bármilyen hosszú életnek is egyszer vége szakad és elkövetkezik a halál félelmetes pillanata.³⁸

A halottat kedvenc ruhájába öltöztetik, függetlenül attól, hogy milyen színű és hogy mennyire viseltes.

A halottal együtt temetik! el a pipáját, vagy ha cigarettázott néhány darab cigarettát tesznek a koporsóba. Aprópénzt is tesznek bele, sőt az is előfordul, hogy pohár bort, vagy pálinkát öntenek rá, ha életében nagyon kedvelte az italt.

A meghalt nevét többet sohasem ejtik ki — és a gyászoló család férfi-tagjai hat hétig nem borotválkoznak.

Amíg a halott a házban van, éjszakánként »virrasztani« kell mellette.

A ravatalon lévő koporsót körbeállja a gyászoló rokonság, pálinkát isznak és siratókat énekelnek.

Temetés után egyes törzsek, például a tótkomlóst Kherar-cigányok, halotti tort (Pomana) tartanak. Idősebb egyén pománáján csak az öregebbek, míg a fiatalabbén az ifjúság is részt vesz. Meghívnak még ide egy-két nem cigány-származású asszonyt is, akit megvendégszolgálnak. Az asztalra, a halott részére is — tesznek kenyeret és sót és étkezés végeztével a sót, a kenyeret és a maradék csontokat kiviszik a temetőbe és elássák a sírba a halott lábához. Pománát hat hétre és egy évre szoktak tartani.

Az oláh-cigányok hite szerint, a meghaltak a másvilágon éppen úgy élnek mint a földön — csak az asszonyok ott nem szülnék. Aki a földön sánta volt, az ott is sánta; akinek például kivették a vakbelét, az ott már nem teljes értékű ember. (Ezért is irtóznak minden operációtól.)

A meghaltak megfelelő tisztelet adatik.

Jeles napokon (karácsony, újév, húsvét, pünkösöd) vizet öntenek az utakra és a temetőbe is kivisznek például fél liter pálinkát, hogy a sírra öntsék, mivel — a halottnak) a másik világban is kell innia. Akinek több halottja van, az több vizet önt.

Mindenszentekkor ételt, italt, és cigarettát osztanak szét a szegények között, hogy — ezek imádkozzanak a meghaltakért.

Az évben legelőször termett gyümölcsöt is a »halottnak« adják (például vesznek cseresznyét, mikor még pár szem egy kis csomóba van kötve és ezt ajándékozzák; idegen gyermekeknek.) Igen sok helyen, még az évben legelőször főzött friss főzelékféléből is, az idegenek esznek először, (például átviszik' a tálát a szomszédokhoz.)

³⁸ Lásd bővebben Erdős Kamill: Cigány-temetés. (Néprajzi Közlemények, III. évf. 3—4 szám, Budapest, 1938.)

A halál, (mely félelmetes), igen sok esetben különböző betegség következménye, éppen ezért, népi gyógyászatuk meglehetősen fejlett.³⁹ A gyógymód lehet természetes és lehet varázslásos. Mindegyikből bemutatok néhányat:

Ha a gyermeknek el van (rontva a gyomra, (pl. káposztától megcsömörlött) akkor a hátát kell dörzsölni, masszírozni.

Fejfájás: ecettel kell bedörzsölni a fejtetőt és utána jó melegen bekötni, vagy például kis párnát rátenni.

Meggyült sebek (pl. lábfeltörésnél) kettévágott paradicsomot kell rákötözni (ez felpuhítja) azután avas szalonnabőrt kötni rá. (De legjobb a nyúlháj).

Furunkulus: Akácfa — levélcsomót kell rákötöni (többször váltva egymásután) — ez kiszívja. , "

Fagyás: A fagyott testrészt epével kell bekenni.

Reuma, ízületi gyulladás: 9 féle füvet (mindegy hogy milyen, lehet például burgonyaszár is) kell vízben megfőzni [és a főzetet egy hordóba beleöntve, — a gőze fölé kell ülni, (pl. lábfájásnál, zsugorodásnál).

Hasmenés (vérhasban is jó): kevés ecetet és cukrot kell tenni egy evőkanálba és lenyelni. (Vizet nem szabad inni rá.)⁴⁰ Vagy: Mosóedényben (de lehet másfajta edény is) kukorica-kólóval tüzet rakni és ennek parázsára gyantát tenni. Ezután, az erős füst fölé kell guggolni (ülni).

Fogfájás: tályoggyökeret, sót, oltott meszet, kékkövet kell rárakni.

Kiütések: főzni »sajtan« babot,; s a főzettel háromszor — este, éjfélkor, és hajnalban — le kell mosni a kiütés helyét, illetve az egész testet, ha szükséges. Azután hajnalban, — lehetőleg úgy hogy senki se lássa — ki kell vinni a kereszt-útra az edényt a bablevessel és ott kiönteni. Útközben egyszer sem szabad hátranézni.

Részegség: Akinek hozzátartozója részeges, úgy lehet leszoktatni, hogy megölt és kiszáritott béka porát kell hinteni italába. — Megundorodik tőle.

Sárgaság: kell venni 9 db. különböző színű selyemfonalat és azokat a beteg a nyakán lazán kösse meg, de még előzőleg mindegyikre tegyen rá egy kis darab szalonnabőrt. A fonalakat — laza megkötöttségüknel fogva — természetesen hamar

39 Dr. Oláh Andornak (Békéscsaba; vannak még ismeretei a megyében élő cigányok népi-gyógyászatával kapcsolatban.

E témakör jeles művelője — országos viszonylatban dr. Gunda Béla (Debrecen).

40 Szokás a gyógyszer bevétele után a kanalat, a bal vállon ikereszlül hirtelen hátradobni. Ezt azért teszik, hogy ugyanolyan gyorsan, hassau a gyógyszer, mint amilyen gyorsan a dobás történt.

Itt említtem meg, hogy az utóbbi években, a cigányok orvos és patikai-gyógyszer igénye erősen megnőtt, s ennek következtében népi-gyógyászatuk, sokat veszített jelentőségéből. Mint az egyéb hagyományok őrzéséhez, itt is az öregek — és főként az asszonyok — ragaszkodnak az ősi módszerekhez.

elfogja veszíteni, és a betegség arra fog ráragadni, aki megtalálja. Vagy: aki sárgaságban szenved, fúrjon lyukat egy sárgarépába, tegyen bele egy aranytárgyat (gyűrű vagy fülbevaló) öntsön rá vizet és ebből igyon.

Árpa: 9 szem árpával, 9-szer körül kell »kerekíteni« a beteg szemet, aztán egy kutat 9-szer, háttal, körül kell járni, végül a 9 szemárpát bele kell dobni a kútba. (»Akik ezt nem tudják, azok kamillával szokták borogatni*).

Hidegrázáskor: a ház utcára néző részére — a két szélére és a közepére — ki kell írni a következőket: »aki hideglelős, nem lakik itt«. — Meg is gyógyul az illető, mert aki elolvassa, arra fog ráragadni.

Szemverés ellen: (ilyenkor a kisgyerek sír, nyugtalan) »9 szenes vizet« kell csinálni; egy lábasba 9 evőkanál vizet és 9 db. faparazsat kell tenni. Ahogy a parazsokat egyenként beletesszük a vízbe, minden egyes paráznál más-más színű szemre kell gondolni. Amelyik parázs azonnal lemerül, olyan színű szemű ember verte meg szemmel a gyereket. — stb. stb.

A Békés megyei oláh (vlax) cigányság bemutatásának végső részéhez érve, szeretném még röviden érinteni e cigány-anyanyelvű csoport» szercse-szerencsétlensége — hiedelmet, majd »álomfejtését«.

Vásárba menetel előtt:

Nem szabad pénzt kiadni a házból.

Nem szabad vásár előtt enni, (csak inni) — de az a legjobb, ha a vásár tartama alatt sem eszik semmit.

Nem szabad asszonynak átmenni a vásárba indulók kocsija előtt, — különösen üres kannával nem .

Asszonynak istrágon nem szabad keresztül lépnie.

Indulás után, az otthon maradottak egy kis darab kenyeret dobnak a kocsi után, hogy — szerencsés legyen a vásár.

Macska, nyúl, — elől keresztbefutva — igen rossz, szerencsétlen előjel, stb.

Újholdkor meg kell perdülni, közben állandóan köpködni és a pénztárcában (vagy zsebben) rázni a pénzt. — Aki így tesz, annak sok pénze lesz.

Aki az évben először hall pacsirtát, vagy először lát fecskét, gólyát, annak a madarak felé kell köpdösni. — Szerencséje lesz.

Hogy szerencsés legyen a ház és a benne lakó, pünkösdi éjjelén (ilyenkor szoktak járni a rossz szellemek) bodzagallyakat kell szedni és az ablakokba kell rakni. (Szoktak mások ablakába is ,ilyet tenni.)ü Ez véd a »rosszak« (ellen is, sőt, ha vihar van, villámlik, kis darabot el kell belőle égetni és tüstént megszűnik a vihar.

A fehér szín: jó, szerencsét (jelent különösen a fehér kutya, akár ébren, akár álomban látva. A fehér (galamb is szerencsét jelent.

A kecske: nem szerencsés állat, ugyanígy a csúszó-mászók sem, különösen a béka. stb.

41 Egyes vidékeken, pl.: Jászságban, orgonagallyakat szoktak tenni.

Kedden, pénteken nem szabad mosni. :
Kedden, pénteken este nem szabad fésülni.
Este sohasem szabad seperni A házból kifelé nem szabad
szemetet seperni — csak a szoba közepe felé és ott felszedni —
mert kiséperné az ember a szerencsét, stb.

Álomban:

Tollas liba: bosszúság.
Három liba: törvény elé kerülni.
Tojás, zsír: veszekedés.
Méh, sár: betegség.
Lóhere, dohány: szerencse.
Pénzt kapni: pletyka.
Gyerekekkel álmodni: szegény.
Füst, édestészta: keserűség.
Só: nem jó (nehéz lélek).
Disznó: halál.
Szőlő, szilva: könny.
Toll, kép: szerencse.
Ló, fürdés, széklet: nem jó.
Pénz: könnyek.
Nyúl: utazást jelent.
Seprés: bosszú, veszekedés.
Asni: betegség, bánat.
Fekete kutya: jó.
Hús: betegség.
Pénzt kiadni: nem jó.
Hal, gödör: halál, stb., stb.

Magyar cigányok:

Ebbe a főcsoportba a magyar anyanyelvűek tartoznak.
Ők a »kárpáti«/42 és az oláh-cigányok — cigányul már
egyáltalán nem beszélő »összekeveredett« utódai.⁴³

42 A -kárpáti-cigányokról- lásd. Erdős Kamill: A magyarországi
cigányság {Néprajzi Közlemények III. évf. 1—2 szám) — Caraille
Erdős: Magié des Tziganes Hongrois »desGarpates* du comitat Nógrád
(Psyche. jum-juület 1957, Paris) — Kamill Erdős: Nőies on Pregnaney
and Birth cusfoms among the Gypsies of Hungary (Journal ot the
Gypsy LöreSociety, XXXVII. 1—2. — Edinburgh. 1958.)

43 A kárpáti-cigányok szokásai igen sokban különböznek az oláh-
cigány szokásoktól. Életfelfogásuk, hitviláguk, cigány anyanyelvük
(különösen az igeragozást illetőleg) erőseneltérő. E két főcsoport
feltehetőleg — ha valamikor együtt vándoroltak is — már igen régen
elválhatott egymástól, s hazánkba érkezésük útvonala is különbözhetett.
(Pl.: a kárpáti cigányok nem érintették Romániát, — illetve, ott
huzamosabb ideig nem tartózkodtak.—
míg az oláh-cigányok, — igen. — Erdős Kamill megjegyzése).

Különválasztásuk már szinte lehetetlen, bár egyenkénti, alapos kutató munka (szokások, dallamkincs stb.) még igen sok esetben utal az eredetre, (de kinek van ideje erre és nem utolsósorban: ki az a ciganológus, aki ilyen nagy követelményeket támasztó, tudásbeli felkészültséggel rendelkezik?)

Azt amit ők egymásról mondanak, sajnos nem vehetjük figyelembe és nem fogadhatjuk el. Ugyanis például az alföldi városok »úri« zenész-cigányai, előszeretettel neveznek minden olyan cigányt »oláh-cigánynak« aki — nem muzsikus. (Sőt, mérgében, vagy ha ártott neki, még a kisebb falvakban lakó alkalmi zenészeket is ennek nevezi).

Véleményem szerint (és osztályozásomban is így szerepel) magyar-cigányoknak kell tekintenünk és neveznünk mindazokat, akiknek anyanyelve nem cigány, még akkor is, ha például: oláh-cigány ősökkel rendelkeznek, akik valószínűleg a könnyebb asszimiláció reményében, — nem tanították meg fiaikat és leányaikat a cigány-nyelvre.

A magyar-anyanyelvű cigányok, magukat — kivétel nélkül — magyar cigányoknak — vallják és őket is az oláh-cigányok »romungro«-nak nevezik. (Rom= cigány, ungro=magyar, — cigány nyelven).⁴⁴

A magyar-cigányok őseinek jelentős része eredetileg valamilyen »cigány-bűn« miatt (pl. a cigánytörvények be nem tartása, vándorjelek megrongálása stb.) lett kiközösítve és kitzsítva vándorló törzseikből. Mivel egyetlen más cigánytörzs sem fogadhatta be őket és mivel az egyedüli kóborlás — a ihatósági közegek és a lakosság miatt — félelmissé és lehetetlenné vált, kénytelen volt valahol letelepedni és — a vele a sorsot rendszerint megosztó családtagjaival — munkát vállalni, illetve a megélhetés valamilyen formáját megtalálni.

Elképzelhetjük, hogy milyen nehéz lehetett egy ilyen család helyzete, a cigányságból kirekesztetten, a lakosság által be nem fogadottan, védelem és támasz nélkül.

És nem egy ilyen család volt és a családok szaporodtak is. És voltak olyanok eredetileg is és később is jöttek, akiknek foglalkozása a lakosság igényeinek kielégítésére szolgált, pl. kovács-cigányok.

Felbukkannak a zenészek is. Azonban ne gondoljuk, hogy számosan vannak.

A jelenlegi muzsikus cigányok ősei — igen nagy százalékban — eredetileg (mással foglalkoztak és jelentős részük idegen eredetű zenészekről tanulta meg a muzsikálást is).⁴⁵

Az oláh-cigányok »romungro« vagy »rumungro« kifejezésének, egyúttal kissé megvető és lenéző értelmezése is van, ugyanis — ők nem tartják velük egyenrangú cigányoknak azokat, akik már nem beszélik az ősi cigány nyelvet. (»Olyan vagy, mint egy rumungro* — mondja egy oláh-cigány a másíknak, mikor haragszik rá).

⁴⁴ Lásd. Dömötör Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? (Ethno-grapliia, XLV. évf.)

Ha a Békés megyei magyar-cigányok életét vizsgáljuk, igen nagy különbségeket figyelhetünk meg e csoporton belül. Talán elég, ha a zenész cigányokat említeni viszonyítva a többiekhez. — legalább is ezt lehetne hinni. Pedig, egészében, ez sem állja meg a helyét.

Tagadhatatlan, hogy a zenész cigányok — különösen a városokban és a 'nagyobb falvakban élők — jóformán semmiben sem különböznek a környező lakosság jobb módú és intelligensebb egyedeitől, de milyenek azok a kisebb községekben élők, akik sem zenei tudásuk, sem valamilyen más oknál fogva, nem tudtak kiemelkedni? Ugy gondolom, igen nagy a különbség. (Pedig lehetne még beszélni az egy-helységben működő, elsőnek és utolsónak kategorizált zenekarok muzsikuszainak különböző életkörülményeiről is.) Es ez a különbség nemcsak pénztárcájukon, lakásukon, öltözködésükön mutatkozik meg, hanem kulturális életük, szokásaik egészén is.

Békés megyében mindig kiváló zenekarok muzsikáltak és nem egy közülük szerepelt a rádióban is. Ugyanaz a helyzet jelenleg is. Azt hiszem mindannyian szívesen hallgatjuk például Dányi Györgyöt és zenekarát a gyulai Komló szálloda éttermében. — Híres nótaszerzője is van megyénknek, a békéscsabai Purcsi Pepi.*46

A zenész cigányok*' után most látogassunk el azokhoz a magyar-cigányokhoz, akik másfajta foglalkozást űznek.

Az endrődi, a mezőgyáni, a sarkadi fokhagymatermelők és a községekbe — a parasztok melle — betelepedett cigányok kivételével, a többiek helyzete és életkörülményei nyomorúságosnak mondható, hiába dolgozik többségük, 2—3 éve állami gazdaságokban. A cigánytelepek, — melyeket a keserű öngúny Párizsnak, Londonnak, Krakkónak,48 stb. nevezett el — még mindig ott állnak elkülönülten, kirekesztetten a falu életéből, a falu házai közül. Ezeknek fokozatos felszámolása nem csupán a cigányokon múlik, hanem sokkal inkább a tanácsok erélyén és a faluban lakók emberségén.

Nagyobb emberséget és több megértést kérünk a cigányok számára, mert alkotmányunk szelleme, sajnos, még igen sokaknál, ekképpen torzul: igen, a cigányok egyelőek a magyarokkal, de csak a törvény előtt.

Szűnjön meg már végre ezeknél is a faji előítélet! — Sokat tettünk ennek felszámolására és küzdeni fogunk ellene a jövőben is. Ne legyen többé » megyei szenzációé egy cigánylány és magyar fiú házassága.

R o m á n c i g á n y o k .

Az Eleken és Méhkeréken lakó román-cigányok földműveléssel foglalkoznak és ezzel foglalkoztak már a háború előtt is. Becsületes, szorgalmas munkások. Katonatiszt és festőművész is került ki közülük és jó nevű cigányzenekaruk is van.

46 ő szerzetté a magas jegenyefán sárgarigó fészkel* című nótát. — A Békés megyei zenész-cigányok életének, zenéjének jeles ismerője: Sáfár Sándor (Szarvas) — később tudomásomra jutott, hogy szép mesegyűjtése is van. — íS Békésen: Párizs. Sarkadon: London, stb.

Anyanyelvük: román. Cigányul egy szót sem tudnak. Szokásaik, táncaik, dalaik, kevés kivételtől eltekintve — román szokások, román táncok, román dalok.

A lányok és fiatal asszonyok festik magukat, melyre pl. az oláh-cigány nőknél, képtelenség még gondolni is.

Gyermekeik rendszeren járnak iskolába.

Vegyesházasság — cigány-román — előfordul.

Teknővájó cigányok.

Anyanyelvük: román és — ők sem tudnak cigányul. Magukat »beass«-nak -bojas-nak vagy »lingurar«-nak nevezik.

A magyar-cigányság körébe tartozó zenészekről eltekintve, őket tekinthetjük a cigányság legbecsületesebb rétegének.

Foglalkozásuk: teknő-, fatál-, fakanál készítés.

A nyárfa drágulása, illetve megszerzésének nehézsége és a viszonylag olcsó bádogteknők térhódítása óta, számosan közülük »magyar-munkára« kényszerültek.

Ősi kultúrájuk a román kultúrkörhöz kapcsolódik.

Egyes külföldi kutatók szerint, cigány származásuk, erősen vitatható.⁴⁹

Ők, magukat cigányoknak tartják.⁵⁰

(A teknős-cigányokra is jellemző — de sajnós, a másfajta cigányok egy igen tekintélyes száma sem kivétel ez alól — a szeszitalok mértéktelen fogyasztása. Képesek minden pénzüket, például egész havi keresetüket egy este elinni. — Ilyenkor fűnek-fának fizetnek és nem gondolnak a holnappal. Sajnós, egyes lelkiismeretlen emberek visszaélnek a cigányok — mindenkit egy pohár borral megtisztelő — vendégszeretetével, minek következtében ezek a cigányok családjukkal együtt, igen nagy nyomorban kerülnek).

A szerző bízik abban, hogy sikerült bemutatnia a cigányokat és reméli, hogy akik írását elolvasták, ezentúl kissé más szemmel fognak rájuk nézni és sokkal nagyobb megértéssel és türelemmel fognak velük foglalkozni.

Pl.. Block Martin: Die Zigeuner (Leipzig, 1936.)

Jelen tanulmány szerzőjének véleménye szerint:
cigányszármazásuk

Cigánydialektusok Magyarországon

A magyar Vályi István vetette fel elsőként, a cigányok indiai származásának valószínűségét. Vályi, a leideni egyetemen malabár tanulókkal került érintkezésbe, kiktől ezernél több malabár szót jegyzett le, melyeknek a hazai cigányok szavaihoz való hasonlatossága feltűnt neki. Hazatérvén közölte e szavakat magyarországi cigányokkal, akik közülük sokat megértettek.⁵¹Ezt az elsőkénti problémafelvetést Grellmann is elismeri és könyvében igazolja.⁵²

A felfedezés ténye úgy látszik kielégítette a magyar nyelvészeket, mert közel 150 éven keresztül nem foglalkoztak cigány nyelvészettel.

Az 1877-es év végül is fordulatot hozott. Megjelentek Ihnátkó⁵³, Wlislócki⁵⁴, Gyórfy⁵⁵, Nagyidai-Sztojka⁵⁶, és József főherceg munkái.

Ezek közül - a mai Magyarország területén munkálkodó kutató számára - a legértékesebb Gyórfy és Nagyidai-Sztojka szótára, akik az úgynevezett magyar-cigány nyelv- egyik dialektusát, illetve egy »oláh(Kolompár)-cigány« dialektust írnak le, — műkedvelői szinten. József főherceg már nyelvészeti igényekkel lép fel, de impozánsnak tűnő nyelvtana és szótára — melyben még török-cigánydialektust is közöl, sőt összehasonlítást különböző ind nyelvekkel — erejét meghaladja, eklektikussá, s ezáltal megbízhatatlanná válik.

Ihnátkó munkája csehszlovákiai, Wlislóckié pedig erdélyi vonatkozású, — azonban utóbbi művei (beleértve cigány-néprajzi kutatásait is) csak kellő kritikával használhatók.

A külföldi nyelvészek közül, lehetetlen meg nem említenünk Miklosich kitűnő munkáját⁵⁷, aki magyarországi cigány-dialektusokat is tárgyal, — míg Borrow magyar-cigány szójegyzéke⁵⁹ inkább kuriózum.

⁵¹ Ennek közlése: Anzeigen VI. 87—88 old. (1776.)

⁵² Grellmann: Historischer Versuch über die Zigeuner, — 280. old. (Göttingen, 1787.)

⁵³ Ihnátkó György: Czigány nyelvtan. (Losoncz, 1877.)

⁵⁴ H. Wlislócki- Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner (Leipzig, 1884.)

⁵⁵ Gyórfy Endre: Magyar és cigány szótár. (Paks, 1885)

⁵⁶ Nagyidai Sztojka Ferenc: Magyar és cigány nyelv gyök-szótára, Kalocsa, 1885.

⁵⁷ József főherceg: Czigány Nyelvtan. (Budapest, 1888.)

⁵⁸ F. Miklosich: Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa's (Akad. Denkschriften, 1872—1880. Wien.)

⁵⁹ Borrow's Hungarian-Romani Vocabulary, (Journal of the Gypsy Lore Society, Vol. XXIX. page 115.)

Smith-nek, a cseh Jiri Lipa-nak, a jugoszláv Rade Uhlik-nak az osztrák J. Knobloch-nak és a francia Vania de Gila-nak vannak a Duna melléki területekre — köztük egyes magyarországi cigány-nyelvjárásokra is — kiterjedő ismeretei.

Jelen tanulmány szerzője nem nyelvész, hanem etnográfus, — aki igen sok időt tölt cigányok körében, ismer több magyarországi cigány-dialektust, s úgy véli, hogy talán nem lesznek haszontalanok észrevételei úgy a hazai, mint a külföldi cigánynyelvvél foglalkozóknak.

Mindenekelőtt kíséreljük meg a jelenleg Magyarországon élő különbözőfajta cigányok osztályozását:

Magyarországon kétféle cigányt különböztethetünk meg:

1. Cigány-anyanyelvű.

2. Nem cigány-anyanyelvű.

Az első csoport két. egymástól élesen különböző részre oszlik: A₁: ezek. az úgynevezett »kárpáti«-cigánynyelvet beszélnek.

A₂: ezek, az úgynevezett »oláh«-cigánynyelvet beszélnek. Az A₁ főcsoport hármass tagozódása:

a) Nógrád megyei.

b) Budapest környéki: (Páty, Csobánka, Pomáz, Zsámbék, Pilisvörösvár, Bia, Pesthidegkút, Budakalász) — és dunántúli (Pécs, Mohács, Versend, Dunaszekcső).

c) Köszörűs és ringlispiéles cigányok, (akik magukat »német«, illetve »vend«-cigányoknak nevezik).

Az a)-val jelzett alcsoport eltérő dialektust beszélt, mint a b), és c)-vel jelzettek.

A kárpáti-cigányok az oláh-cigányokkal — nyelvük nagymérvű eltérése folytán — képtelenek megértetni magukat.

Az A₂ oláh-cigányok több törzsre (fajtára) és a törzsön belül több nemzetségre oszlanak. Törzsi neveik: foglalkozásukat jelzi, — míg nemzetség neveik: az ős, apa, vagy valamelyik kimagasló tulajdonságú előd nevéből, (esetleg csúf-nevéből) — illetve annak a helységnek nevéből, ahol a nemzetség először letelepedett, — származik.⁶¹ — A törzsek és nemzetségek-neveinek időbeli keletkezése évszázadokra visszanyúlhat, de ugyanúgy, — csupán évtizedekre is.

⁶⁰ Lásd: K. Erdős: A classification of Gypsies in Hungary (Acla Ethnographica, Tom. VI. Fasc. 3—4. — és Erdős Kamill: A magyarországi cigányok (Néprajzi Közlemények III. évf. 1—2. szám. — Budapest, 1958.)

⁶¹ Erre utalnak a nevekhez kapcsolódó — vidékenként illetve nemzetségenként eltérően hangzó — (Romániában otthonos) szóvégződések. Pl.: Barnisto (Sárszentmiklós) és Vcsosle (Veszprém).

Az oláh-cigánytörzsek (fajták) a következők:

1. Lovára: lókereskedő.
2. Colára: szőnyegkereskedők.
3. Kheklerasa: üstfoltozók.
4. Cerhara: »sátorosok«.
5. Masára: »halászok«.
6. FodozOvo: kovácsok (fúrócsinálók).
7. Romano rom: rézművesek«.
8. Bodoca: fémművesek.
9. Kherara: alkalni munkások (házzal bírók).

10. Bugára
11. Curara
12. Patrinara
13. Drizara

A törzsek különböző dialektust beszélnek és különösen jelentős ez az eltérés a FodozOvo, Romano rom, BodOca, Patrinara (ezek hasonló nyelvjárást beszélnek) és a törzsek csoportjának többi tagjai között, — de azért egymás beszédét megértik.

A főbb, oláh-cigány nemzetségek a következők:

HercegeSt'e, (Hercegszőlős község nevéből) CokeSt'e, DuceSt'e, KodcSt'e, DudumcSte, PiranceSt'e, Mugurest'e, SogojeSt'e, Círikl'i, (jelentése: madár, — ősi totem — állat név?) Markulcst'e, Trandest'c, Ruva (jelentése: farkas, — ősi totem — állat név?) Buzest'e, GranCeSt'e, Neneka (az ős, — Nencka vajda nevéből) CampaSoSt'e (csúfnévből) stb.

A második főcsoportot alkotják a nem cigányanyanyelvűek.

B[^] csoportba tartoznak a magyar-anyanyelvűek.

Bg csoportba tartoznak a román-anyanyelvűek.

A B2 csoportbeliek, a kárpáti és az oláh-cigányok leszármazottai, akiket elődeik — valószínűleg a könnyebb asszimiláció reményében — nem tanítottak meg a cigány nyelvre. Különválasztásuk, most már szinte lehetetlen.

A B2 csoportbeliek két részre oszlanak:

1. Román-cigányok. (Pl. Elek, Békés megyei községben).
2. Teknővájó-cigányok.

A román-cigányoknak nincsenek alcsoportjaik, — viszont a teknős-cigányoknak három fajtája él Magyarországon:

- a) Tiszaháti, (főleg a Nyírségben élnek).
- b) »Füstös«, (Füzesabony, Tiszafüred környékén élnek).
- c) Dunás, (Dunántúlon élnek).

A cigányok elnevezésénél, négy szempontot kell figyelembe vennünk: 1. Saját magukra alkalmazott megjelölés. 2. Az egy főcsoporton belüli, egymásra alkal

mázott megjelölés. 3. A különböző főcsoportok hogyan nevezik egymást? 4. A környező lakosság milyen megjelöléseket alkalmaz a cigányokra?⁶²

Mielőtt példákat közölnék egy-két cigánydialektusból, elkerülhetetlennek tartom néhány szempontra felhívni a cigány nyelvvel foglalkozók és foglalkozni szándékozók figyelmét.

Nem lehet például német-cigány, angol-cigány, stb., — vagy pl.: a magyar és cigány nyelv nyelvtanát és szótárát összeállítani, mert a »cigány, az cigány« leegyszerűsítő általánosítás nem felel meg a valóságnak (és sohasem felelt meg, dacára számtalan dilettáns próbálkozásnak) ezenkívül, — tudománytalan is.

Mint láttuk, többfajta cigány vajaid s a nyelvészeknek az a feladatuk, hogy lehetőleg minél több, sajátos törzsi illetve nemzetségi dialektust (táj- nyelvet) lejegyezzenek. Viszont ehhez az kell, hogy megalkossák az egységes, nemzetközi cigányfonetikát, mert a különböző országok tudósai és kutatói, más-más jeleket alkalmaznak.⁶³ A cigány-nyelvészek, többségükben cigánymese gyűjtők is, s a mesék szövegén keresztül, azokat taglalva és magyarázva mutatnak rá a nyelvészeti problémákra. Ez így helyes is. Viszont nem helyes vers, vagy dalszövegeket példának felhozni, mert igen sokszor előfordul — ha az adatközlő például más dialektust beszélő cigánytól tanulta ezeket — úgy maga is a hallott dialektusnak megfelelően fogja elmondani vagy elénekelni, nem pedig anyanyelvén.

62 Pl.: 1) LásU a bevezető részben tárgyalt oláh-cigány alcsoportok. 2) A Békés megyében lakó Kherar-cigányok, plj: a Bugar, Curar, Masar, cerhar cigányokat egyaránt ssátoros« névvel illetik; stb. (A Békés megyei Curar törzsbélieket, »Pollogar«-oknak csúfolja a többi ittlakó oláh-cigány.) — 3) Az elnevezések vidékenként változnak, pl.: az oláh-cigányok Romuugro«-knak hívják a magyar cigányokat és Zala megyében »Pula«-cigányoknak ateknősöket. Ezek viszont őket: »leketar«-nak, stb. — 4) A Tiszántúlon* az oláh-cigányokat »oláh-cigányoknak«, — a Dtinántúlon egyes részem »Kolompár«-cigányoknak, — Baranya megyében pedig »Varázlóknak« hívja a környező lakosság. — A tiszántúli és a Duna-Tisza közei »oláh-cigány« elnevezés nem tévesztendő össze a Dunántúlon és Magyarország északkeleti részén használatos meghatározással, ugyanis itt »oláh-cigánynak« a teknős cigányokat nevezi a környező lakosság, míg az én megjelölésem szerintieket: »Kolompár-cigányok«-nak hívja.

63 Az aspirátákat •'« jellel jelzi B. Gilliat-Smith, pl.: >p'nel«, »k'anci- (Journal of the Gypsy Lore Society, Vol. XXIX. Nos. 3—4. 85. old), míg Jiri Lipa, (több, hozzám írt levelében) Rade Uhlik (JGLS. Vol. XXXV. Nos. 1—2., 65. old) és J. Knobloch (Románt Texte aus dem Burgenland, — Eisenstadt, 1953. — 10. old.) a hangzásnak megfelelően »kh«-val, jph«-val, stb. jelez.

Ezenkívül, a »v« hangot német nyelvterületen »w«-nek írják (Lásd: .1. Knobloch idézett mű — és Georg Althaus, Branschweig-ből hozzám írt levele) — pl.: >Louwara<, illetve »devvléha«.

A »j< hang jelzésével is sote a zavar. A Szovjetunióban »ji-vel írják, pl.: imaj misto« (Cserenkov hozzám írt levele) — míg pl.: Matéo Maximoió Franciaországban, »j« heüyett »yi-t ír, pl.: »yek« (JGLS. Vol. XXXVII. Nos. 3—4. 97. old.) Stb.

A legelső lépésként meg kell határozni az adatközlő törzsi, nemzetségi hovatartozását. Ez cseppet sem könnyű feladat, nem csak az előzőekben közölt, osztályozás utáni megállapítások miatt, hanem különböző más okokból is.

Ugyanis: már igen sokan — főleg a fiatalabb korosztály — nem ismeri törzsi hovatartozását, tehát teljesen magunkra vagyunk utalva, illetve előző cigánydialektikai ismereteinkre. De bonyolítja még a problémát az is, hogy már csupán az úgynevezett »primitivebb« törzsek (pl. Cerhara, Masára) vezetnek le származásukat matrilineárisan.

Ha végül is sikerült megállapítanunk az adatközlő hova tartozóságát (melyhez néha sokirányú etnográfiai vizsgálat, tehát etnográfus segítség is szükséges) úgy elindíthatjuk a magnetofont. Magnetofon — komoly cigány-nyelvészeti kutatásoknál — nélkülözhetetlen.

Mivel: A cigányok megközelítően sem beszélnek helyes nyelvtanisággal — aszerint, ahogy ezt a nagynevű cigány-nyelvész elődök pl. 100—150 évvel ezelőtt könyveikben lefektették (és ahogy egyes dilettáns nyelvészek jelenleg is lefektetik) — hanem egyre több szabadosságot engednek meg maguknak. Tudjuk, hogy a nyelvek állandó átalakulásában, hullámzásában, fejlődésben vannak, — sajnos, a cigány nyelv egyre inkább romlik, — legalábbis a magyarországi állapotokat tekintve. Ebben közrejátszik az is, hogy Magyarországon a törzsek már nem nomadizálnak, tehát a közösségi összetartó kapocs széthullott. A nemzetségek és a nemzetségekbe tartozó családok, különböző helyeken és különböző időpontokban telepedtek le. Így például a 150 évvel ezelőtt letelepedett SosojeSt'e nemzetségbeliek nyelve eltér a csak 30 évvel ezelőtt letelepedett ugyancsak SoSojeSt'éktól, — de másképp beszélnek a 80 évvel (ezelőtt városokban szétszórtan helyet találó ugyané nemzetségbeliek, mint az erdőkben vagy faluvégeken — nagyobb csoportokban (több család együtt) — lakók.]'— Tehát a cigány nyelv dialektikai különbözőségei függenek a letelepedés időtartamától és a környezeti viszonyoktól, (beleértve a gazdasági és kultúrfokot, — a letelepedés előtti állapotokra is tekintettel).

Ha már — előző, huzamosabb beszélgetés kapcsán — úgy gondoljuk sikerült megállapítanunk az adatközlő törzsi, nemzetségi hova tartozóságát, legyünk figyelemmel még néhány problémára.

A cigányok nem szeretik, ha nyelvüket »fehér ember« akarja megtanulni —, mivel a cigány nyelv egyúttal »tolvajnyelv« funkciót is betölt — s ennél fogva, gyakran félrevezetik a kérdezősködőt. A magnetofonba elmondott meseszöveg azért is nagyjelentőségű — de ez a módszer nélkülözhetetlen más okokból is — hiszen ceruzával képtelenek vagyunk — a beszéd gyorsaságának megfelelően — helyes fonetikával jegyezni, ha pedig megállítjuk az adatközlőt, úgy a legtöbb esetben nem fogja tudni ugyanazt a szöveget még egyszer elismételni, hanem más kifejezésekkel, — sőt megzavarodva, esetleg más kiejtéssel kísérletezik.

A cigány nyelv kutatóinak nagy önfegyelemre és önuralomra van szükségük, hogy mindig csak a hallott és a valóságnak megfelelő adatokat rögzítsék, bár olykor szinte képteleneknek tűnnek fel előttük a cigányok használta például ige-

ragok, melyek homlokegyenest ellenkeznek eddigi tudásukkal, (különösen, ha az adatközlő előző mondatában, ugyanannak az igének, ugyanabban a módjában és idejében más végződése volt). PL: a Tótkomlós községben élő Kherar - cigányok dialektusában, az igék múlt idejű, egyes szám harmadik személyű »as« végződése — rapszodikusán — »a«-ra változik, — és ha ennek okát kérdezzük, így felelnek: »hát, lehet úgy is mondani«.)

Akadnak meghökkentő dolgok is. A múlt nyáron Nyirmihálydiban járva, egy magát Cerhar-cigánynak mondó férfivel beszélgetésbe elegyedtem és meglepetésemre a liodoc törzsre jellemző kifejezésekkel kezdett beszélni. Törzsi származásának valóságához ragaszkodott (szépen beszélt a CcrlüU' dialektust is) — és elmondta, hogy hosszú ideje él a Bodoe törzsbeliak között, hol ezt a dialektust is megtanulta. (Mindig figyelmeztetnem kellett ilyenformán: »most az anyanyelveden beszélj«.)

A cigányok egyre több idegen eredetű szót kevernek nyelvükbe, — igen sokszor szándékosan is. Nekik például a magyar: idegen nyelvi, s úgy gondolják, hogy mondataikba felhasználva, velük érdekesebbé és hatásosabbá teszik beszédüket. Különösen, mikor mondanivalójuk jelentőségességét akarják kihangsúlyozni, vagy mikor azt akarják, hogy kifejezéseik színesebben, érdekesebben hassanak, úgy — idegen szavakkal élnek. (Ezenkívül, az idegen szóhasználat bizonyos »előkelőségre« is mutat — legalábbis így gondolják).

Meg kell még azt is mondani, hogy saját dialektusát — minden cigány — a »legősibb, »legtisztább és »leghelyesebb« cigány nyelvnek tartja, — és az összes többi cigánydialektus, szerinte: »korcs«, »helytelen«.

Példák

Mielőtt — meseszöveg részleteket leírva — hozzáfognék a Nógrád megyei kárpáti, a Budapest környéki-kárpáti és az oláh(vlax)-cigányok (Kherar törzsi) nyelvének bemutatásához, előzőleg szeretnék utalni a két cigány anyanyelvű főcsoport (és ezeken belül néhány törzsi) fajta(-dialektus) jellemző eltéréseire.

Lexikon:

Nógrád megyei kárpáti-cigány Oláh(vlax)-cigány
Balassagyarmat, (Baranyi Dezső) Cerhar törzs, DudumeSt'e
nemzetség, — Gyula (Nagy
Lajos)

rokja	coha	(szoknya)
mucuri	Simijílko	(^é gér)
panalo	vedra	(\ ödör)
bloka	fel 'asra	(ablak)
kafidi	mesal'i	(asztal)

3. Le kellene önteni(öt)
4. Az ágya fehér (hímnem)
5. Hány éves vagy?
6. Tudsz cigányul beszélni?

Jegyzetek.

1. Az igék feltételes módú esetei, a kárpáti-cigányoknál mindig »ahi« végződésűek, — míg az oláh-cigányoknál — a jelen idő egyes szám első személykivételével »as« végződésűek. A mondatban, a feltételes módú ige után következő ige — a kárpáti-cigányoknál — mindig infinitívusban áll, míg az oláh-cigányoknál megegyezik a feltételes módú ige esetével. Némely oláh-cigány törzsnél, az igék jelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű eredeti »av« végződése »au«-ra változik.
2. A >nem« tagadó szócska a kárpáti-cigányoknál mindig »na«, - míg az oláh-cigányok Lovai'- Colar, Khelderag, Cerhar, Kherar, Masar, Curftr, Bugái' (vlax) törzseinél: :>ci«, - a FodozOvo, Romano rom, Patrinar és Bodftc törzseinél — a kárpáti-cigányokkal megegyező: »na«. — A segéd igék végződése a praetcritum imperfectumban, pj. a Nógrád megyei kárpáti cigányoknál: »ahi«, — míg az oláh-cigányoknál: »as«.
3. A »kell« ige - a kárpáti-cigányoknál - »kempel«, — míg az oláh-cigányok Gyulán élő Cerhar törzsének dudumcSt'e nemzetségénél: »trubuj«, (más oláh-cigány nemzetségeknél: trubul, trebol, trobuj, trobol). A kárpáti-cigányok »ch« illetve >(:< hangja megegyezik az oláh-cigányok Fodo zOvo, Patrinar, Romano rom, ISodOc törzscinek »Ch« illetve »C« hangjával, míg a többi oláh(vlax)-cigány törzseknél, ezek! a hangok »s«-re változnak.
4. A »lenni« segédige jelentő mód, jelenidő, egyes szám harmadik személyű alakja (»van«) a kárpáti-cigányoknál és (az oláh-cigányok nem »ci«-velbeszélő törzseinél mindig »hi«, — míg a többiekénél (vlax) mindig »si«. (Konsonantismus:61 a Masari dialektusban, azoknál az eseteknél, melyeket accusativusz-ból képezünk, a hímnemű szavak végződése az egyes számban.) az eredeti accusativus végződés »ch«-ra változik. Például: »lechki romni«. A Kherar-dialektusban az »s« hang mindig megmarad, pl.: »aves mancas, »ratesko«, »muro piramnész9«. — A Cerhar dialektusban szintén megmarad az »s«, pl.: »pa leste«. — A Colar dialektusban, az eredeti (etymológiai) »s« * hang minden esetben »ch«-ra változik. Például: (konjugatio) »ame naphenách«, »avilach«, »barilách<!, (deklinatío): »sochtar«, »phencnlechke«. A Masar abban különbözik a Kherar és Cerhar dialektustól, hogy a szóvégi »s« hang csak akkor marad meg, ha a szó, szünet előtt áll, —

64 Jiri Lipa szíves közlése. (Jiri Lipa, 1956-ban, néhány napot magyarországi cigányok körében töltött. — A törzsi megnevezésért, a törzsi beosztásért — kivéve Colaracigányok — én vagyok felelős.)

azaz, nem következik utána másik szó. — Ellenkező esetben, az »s« hang »ch<:-ra változik. {Hasonló, mint a német »ach« szócska}. Például: »Ci pech duhano?« vagy »tu romanéch Zanéch vUZééh, phrala«, »Zanééh vUZééh romancs«, »zanééh romanééh vlizés«.)

5. A hány? mennyi? kérdőszócska a kárpáti-cigányoknál: »kit'i«, illetve »kitt'i?«, — míg az oláh-cigányok nem »ci«-vel beszélő csoportjainál: »kati?«, »katti?«, »Kat'i?«, »katti?«, — az oláh-cigányok többi csoportjai nál mindenütt: »sode?«.

A »lenni« segédige jelentő mód jelenideje a kárpáti-cigányoknál a következő: >;sjom, sjal, hi sjam. sjan, hi.<. — Az oláh-cigányok »Ci«-vel beszélő »vlax« törzseinél: »som, san. si, sam, san, si«, illetve »sím, san, si, slm, san; sí«; — a nem, »Ci«-vel beszélő oláh-cigányok dialektusában: »hom, han, hi, ham, han, hii<, (de hallottam »hom, hal...« alakot is Nyírmihálydi-i (Szabolcs-Szatmár megye) cigánytól, akinek törzsi hovatartozóságát — igen eklektikus dialektusa miatt — képtelen voltam megállapítani.) Y okalismus:^) A Masa-ra, Kherara és Colara cigányoknál általános a redukált »e« használata, — jele: »9«. Pl.: ebben a szóban: »mang9«. A Cerhar nem ismeri ezt, tehát a szó így hangzik: »mange«.

A Masar azt mondja: »kh91 ek cirra«, — a Cerhar: »ek cerra zanél«. A Colara pl: »o v9s le v9sésa naresél-pech«, »nák9r!«, »b9sén kace«, »b9rs«.

A Masar-nál: »sode borSengo san?«, — A Kherar-nál: »borSa«, a Cerhar-nál: »le berSá«.)

6. A kárpáti-cigánydialektus >dz« hangja, az oláh-cigányok »Ci«-vel beszélő vlax törzseinél »Z«-re változik, — míg a nem »ci«-vel beszélő oláh cigányok nyelvében, — megmarad.

A »vakeren« (beszélni) kifejezést csak a kárpáti-cigányok használják, az oláh-cigányok »vorbisaren«-t (vorbij) mondanak. — Ezt, döntő kritériumnak fogadhatjuk el a két cigány anyanyelvű főcsoport meghatározásánál. ÍA kárpáti-cigány »ma!« (ne!) tiltó szócska és ennek oláh-cigány megfelelője a »na!«, — szintén főcsoport meghatározó jellegű).

Szövegek

Nógrád megyei kárpáti-cigány dialektus: (adatközlő: Baranyai Dezső 33 éves primás, — Balassagyarmat).

1. Kaj sja kaj na sja jek Coro rom, koske att'i but cavo sja, sar upro nebo Cillago. Baro CORE sja. Barval ajja jekfar taj ligind'a upralo kher o Zllpo. O rom hudind'a upro tover taj g'cJa ko barval taj tovereha marlah'i o barvaleskero hev.

⁶⁵ Ugyanaz, mint a 64. lábjegyzet.

2. Ekkor ari ajja o barval taj oda phend'a: so kames mandar iromea? O rom oda phend'a: de man buka gOno. O barval ari and'a leske buka gOno. Akkor o rom gCija khere, buka ChavOrcn naSkernahi kileste taj vicingernahi: dada.dada, laco ebedo?

3. LaCo ebedo, SuZaren ari tumen! Jekfar o rom gondolind'a jel. Odaphend'a roinn'iske: dza mi romn'i ko kiral'i-Romni geja is, ande rcsja iandokiral'iko baro khere, o dzukale megtamadind'ale meg oda crd'evo rokja is aso upreleste sja, tele Chingerd'a. COre romn'i nangOne achia.

* Fordítás

1. Hol volt hol nem volt, egy szegény cigány, akinek annyi sok gyereke volt, mint égen a csillag. Nagyon szegény volt. Egyszer jött a szél és elvitte a házról a zsuptetőt. A cigány felvette a fejszét és ment a szélhez és fejszével ütötte a szélnek; a lyukát, (a szélütötte lyukat.)

2. Ekkor kijött a szél és azt mondta: mit akarsz tőlem cigány? A cigány azt mondta: adj nekem egy kis zsákot. A szél kihozott neki egy kis zsákot. Akkora cigány hazament, a kisgyerekek szaladtak hozzá és kiáltoztak: apa, apa, jó ebéd?

3. Jó ebéd, — mosdjatok meg! Egyszer a cigány gondolt egyet. Azt mondtafeleségének: menj feleségem a királyhoz. Az asszony el is ment, beért a király nagy házába, a kutyák megtámadták, s még azt a rossz szoknyát is, ami rajta volt, lotépték. Szegény asszony mezítelenül állt.

J e g y z e t e k

1. (Cillago) magyarból »csillag«. (ZUpo) magyarból »zsup, zsuptető«.
2. (ekkor) magyar szó. (akkor) magyar szó, — (ebedo) magyarból »ebéd«.
3. (gondolind'a) a magyar »gondolni« igéből, (kiral'i) a magyar »király« főnévből, — (is) magyar szó, — (megtamadind'ale) a magyar »megtámadni« igéből, — (még) magyar szó.

Budapestkörnyeki kárpáti-cigány dialektus. (Adatközlő: Német Rudolf 60 éves napszámos, Páty.)

1. Kaj sin'a, kaj na sin'a jek Coro rom. Aso COro sin'a ho marosta elegendő na snr'e. Sin'a le deguduj chavOra de meg uzar khamni leskero ^omn'i. Ujja la, Sukar, Sukar, ChavOro. Gejja lakro rom kirive te rodén. Nikhaj na arakja ikirivo.

2. Sar dzal ari túskesni-keritesi oda phend'a: me ma na törődinahi ha meribe ovlahi kirivoske te Sej megkerestelinahi ChavOre. Taj mind'au o meribe oda phend'a: ha meribe ovla tro kirivoske, ako adaj sjom.

3. Do ma ledza mro CavOren! Ma dares, oda phend'a o meribe. O rom akharel o meribe khere. O dikjcl o romn'i olc meribe maj mllja ande dar. Jajj, mro gulo rom kas and'a tu kerestaposke? Le meribe? Ada Cilla amai'i mcn.

Fordítás

1. Hol volt, hol nem volt, egy szegény cigány. Olyan szegény volt, hogy elegendő kenyere sem volt. Volt neki tizenkét gyereke, de még felesége (most 'is) terhes volt. Lett neki szép, szép fia. Elment az ura keresztkomát keresni. Sehol sem talált keresztkomát.

2. Amint egy tüskés kerítéshez ért 'kiment rajta) azt mondta: Én már azzal sem törődnék, ha a halál lenne a keresztkoma, hogy megkeresztelhesse a gyereket. És mindjárt a halál azt mondta: ha halált akarsz keresztkomának, akkor itt vagyok.

3. De el ne vidd a gyermekeimet! Ne félj, mondta a halál. A cigány hazahívta a halált. Látja a felesége a halált, majd meghalt az ijedtségtől. Jaj, édes uram, kit hoztál te keresztkomának? A halált? El fogja vágni a nyakunkat.

Jegyzetek

1. (ho) a jnagyar »hogy« szóból, — (elegendő) magyar szó, — (de) magyarszó, — (meg) magyar »még« szó.

2. (tüSkfSni-keritesi) magyarból: »tüskés kerítés« kifejezés, — (törödinllhi) a magyar »törödni« igéből, — (ha) magyar szó, (megkerestelinahi) a magyar »megkeresztelni« igéből, — (mind'an) magyarból: »mmdjárt><, — (ako) a magyar »akkors: szóból.

3. (kerestaposke) a magyar »keresztapa« szóból.

OIáh(vlax)-cigány, Kherar törzsi dialektus: (Adatközlő: Tóth Sándor, 40 éves. Tótkomlós, Békés megye).

1. Sas kaj nas ek Couro. Tcharak9 phenel o Couro. Kreje mothav tuke variso. Kin kopoi'SOvo haj paSl'u anr9 k9r tu mlllo. Savi Zal ka t o SOro, koda si t'i phen, savi Zal ka te punri, kodé si ti romn'i.

2. AtunCi tu hutfi opre, haj hut il le, — na mukh le féri kana me phena. O krej kinda ek koporSOvo, pasl'ílas ani-9. — le duj furnie - bolde pe pa serete, duj sukar rakle k9rd'ílas anda lende.

3. Dikhle, kfe o krej mlllo si, haj maiadé te roven. O krej huklas opre, hut'ilda le haj Ci mukhla le, féri pallal desuduj. Kade solduj rakleng9 asile. — O krej k9rda baro beu...

Fordítás

1. Hol volt, hol nem volt egy Szegény. Másnap, így szól a (Szegény. Király, mondok neked valamit. Vegyél koporsót és feküdj bele és tedd magadat halottnak. Amelyik megy a te fejedhez, az a te nővéred, amelyik megy a lábadhoz, az a feleséged.

2. Akkor ugorj fel és fogd meg őket és ne engedd el, csak mikor én szólok. A király vett egy koporsót és belefeküdt, —, a két furulya bukfencet vetett, két szép leány lett belőlük.

3. Látták, hogy a király halott, elkezdtek sírni. — A király felugrott, imeg-fogta őket és nem engedte el őket csak tizenkét óra után. így, mindketten lánynak maradtak. — A király csinált nagy lakodalmat...

Jegyzetek

1. (koporSOvo) magyar szó »koporsó«.
2. (furul'e) magyar szó »furulya«.
3. (beu) eredetileg »biav«, — magyarul: esküvő.

Fonetika : *

C=cs

Z=zs

S=s

s=sz

x=h (kemény h, — gutturális hang)

n'=ny

t'=ty

d'=gy

r=iy

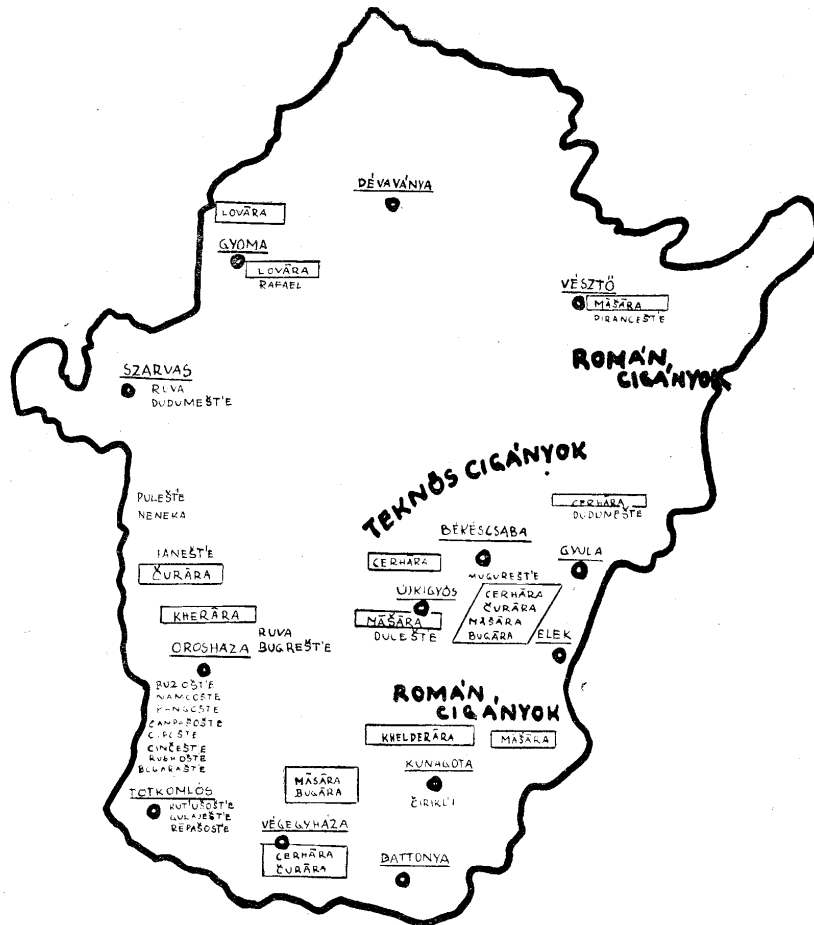
Ü, i=(veláris hangok)

9=redukált e

kh, ph, th=aspiráták

a, O, U, C='á, ó, ú, é (hosszan ejtve).

*Egyes hangok Magyarországon használatos jelzését — nyomdatechnikai okok miatt — meg kellett változtatnom.

BÉKÉSMEGYEI OLAH/VLAX/-CIGÁNY TÖRZSEK ÉS NEMZETSEGEK

(A TÖRZSNÉVEK BEKERETEZVE.)